

Socijalna obilježja smrtnosti u Makarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća

U radu se na temelju analize Matice umrlih grada Makarske 1871–1883. istražuje socijalna korelacija smrtnosti i socijalno-društvene strukture grada. Dovođenjem u odnos socijalne pripadnosti umrlih s ostalim kategorijama podataka koje Matica donosi pokušalo se ustanoviti u kojoj su mjeri životni vijek, uzroci smrti, vrijeme umiranja i podrijetlo umrlih bili određeni (vezani) njihovom socijalnom pripadnošću te postoje li u tom odnosu pravilnosti koje bi smrti davale socijalno obilježje.

Smrt je važan, a ponekad, u razdobljima visokih stopa smrtnosti, i presudan činitelj brojčanog razvoja stanovništva. Međutim, podaci o smrti/smrtnosti nisu samo brojčani pokazatelji o negativnim trendovima u biološkoj reprodukciji ljudske populacije, nego su posredno – kroz podatke o umrlome i o okolnostima smrti (kojima su u izvorima obično popraćeni) – također i indikatori različitih stanja u vremenu u kojem su nastali: higijenskih, zdravstvenih, socijalnih, gospodarskih, političkih i društvenih u najširem smislu.

Izvori koji te mnogobrojne aspekte najbolje sažimaju i donose s nevjerojatnom preciznošću su matice umrlih. Bilježeći za sve stanovnike nekog naselja pojedinačne podatke o dobi i spolu, bračnom stanju, zanimanju, nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti, uzrocima i vremenu smrti, one su već po svojoj naravi svojevrsan biografski registar koji kroz individualne podatke daje uvid u opće prilike određene sredine u nekom vremenu. Zbirno, podaci iz rubrika matice umrlih međusobno su povezani, vrlo često i uvjetovani, pokazujući određene pravilnosti u međusobnim odnosima. Njihovom analizom stvara se čitav mozaik elemenata jednoga složenog stanja i otvara mogućnost njegova relevantnog definiranja.

Ovdje smo, analizirajući maticu umrlih za grad Makarsku iz druge polovice 19. st., doveli u odnos socijalnu pripadnost umrlih s ostalim kategorijama podataka koje matica donosi te pokušali ustanoviti u kojoj su mjeri životni vijek, uzroci smrti, vrijeme umiranja i podrijetlo umrlih bili određeni (vezani) njihovom socijalnom pripadnošću te postoje li u tom odnosu pravilnosti koje bi smrti davale socijalno obilježje.

Uzorak i metodološke napomene

Istraživanje je provedeno na Matici umrlih 1871–1882. god. za grad Makarsku koja se čuva u Državnom arhivu u Splitu.¹ Knjiga ima 99 paginiranih upisnih dvo-lista te 17 nepaginiranih stranica abecednoga kataloga na kraju. Pisana je prilično čitkim rukopisom na talijanskome (1871–1878) i hrvatskome jeziku (1878–1882) s povremenom upotrebom latinskoga jezika u dijagnostici smrti. Ti su latinski opisi uzroka smrti donekle otežali istraživanje jer je neke bilo nemoguće dešifrirati, a neki u suvremenoj dijagnostici više ne postoje ili se drukčije opisuju. Smrtno dijagnoze kojima nismo mogli otkriti značenje držali smo kao nepoznate.²

Uzorak je obuhvatio 312 od ukupno 324 upisana slučaja smrti. Izuzeti su samo vojnici makarskoga garnizona jer je njihovo prebivanje u gradu bilo slučajno i privremeno, rekli bismo, prisilno, bez mogućnosti sudjelovanja u gradskom životu. Zbog toga se ne mogu pribrojiti u stanovnike Makarske iako su upisani u gradsku maticu umrlih i pokopani na komunalnom groblju. Osim toga, uzroci njihovih smrti više svjedoče o načinu i okolnostima vojničkog života, nego o sanitarnim prilikama grada ili nekoj drugoj zadanosti sredine u kojoj su umrli.

Uzorak, dakle, obuhvaća sve umrle u gradu Makarskoj između 1871. i 1882. god. kojima je Makarska bila i mjesto prebivališta. Oni su, prema rubrici „žiteljstvo“ koja donosi indicije socijalnoga statusa (upisano zanimanje, zvanje, titula), razvrstani u socijalne skupine organizirane tako da što vjernije odražavaju socijalnu slojevitost makarskoga gradskog društva u drugoj polovici 19. stoljeća.

- U prvoj je socijalnoj skupini donesen socijalno najistaknutiji, gornji sloj stanovništva – gradski plemići, plemenitaši, povlaštenici, zemljišni i trgovački velikoposjednici, kanonici stolnoga kaptola.
- U drugoj su skupini pripadnici makarskoga građanstva, liječnici, odvjetnici, profesori, pomorski kapetani, državni službenici te svećenici, mirski i redovnički.
- U trećoj su skupini pripadnici nižega građanskog sloja, gradski obrtnici, sitni trgovci, učitelji, redovnici laici, te niži državni službenici, financi, žandari i redari.
- U četvrtoj je skupini niži sloj gradskog stanovništva, težaci sa sitnim zemljišnim posjedima, ribari, lučki i drugi manualni radnici, kućna posluga i sluge na imanjima.
- U petoj je pak skupini najniži gradski sloj, siromasi i prosjaci. Tako su upisani i u maticu, bez kakvih drugih podataka koji bi omogućili njihovo preciznije socijalno određenje. Osim podataka o podrijetlu i činjenice da

¹ DAS, Zbirka matičnih knjiga, Makarska, Knjiga umrlih 4. VIII. 1871 – 19. I. 1883.

² Chalaemia (1 slučaj), morbus brightu (2 slučaja), morbus nigri (1 slučaj), oajusto (1 slučaj), pyemia (1 slučaj), rarecehiaia (1 slučaj), tabele memori idrope (1 slučaj), trupljika (2 slučaja), visio bardiaco (1 slučaj).

stalno prebivaju u gradu, o njima iz matice ne saznajemo ništa više. Možemo ipak pretpostaviti da siromasi ili nisu imali imovine ili su je imali nedostatno malo te su najvjerojatnije, ako nisu bili prosjaci, preživljavali nadničarenjem koje im nije moglo donijeti egzistencijalnu sigurnost.

Ovako organizirane skupine stavljene su u odnos prema podacima iz ostalih rubrika matice te su podvrgnute komparativnoj analizi.

Izvan uže analize ostali su podaci o djeci i novorođenčadi za koje nismo mogli utvrditi socijalnu pripadnost, jer za njih nije vođena rubrika „žiteljstvo“. Za dobnu granicu ove skupine odredili smo dob od 15 godina, jer se za starija godišta već pojavljuju indicije koje sugeriraju socijalni i društveni položaj.

Pri socijalnom i društvenom stratificiranju uzorka nailazili smo i na neke teškoće. U nekim slučajevima bilo je vrlo teško odrediti pripadnost žena, jer su za njih podaci u rubrici „žiteljstvo“ vrlo rijetko neposredni, samo u slučajevima plemkinja i nositeljica tradicionalnih ženskih zanimanja.³ Ipak, u matici obično nalazimo podatak o zvanju ili staležu supruga umrle preko kojeg je moguće doznati i njezino socijalno/društveno određenje. Međutim, za mlade djevojke i neudane žene taj podatak izostaje, pa smo u nekoliko slučajeva socijalnu pripadnost takvih žena mogli pretpostaviti jedino tragom upisa koji su u matici zabilježeni za druge članove obitelji istog prezimena. Ponekad je njihovu obiteljsku povezanost bilo moguće pouzdano ustanoviti, a u nekim smo je slučajevima mogli samo pretpostaviti.

Isto tako, poteškoću je predstavljalo i određivanje socijalne pripadnosti redovnika Franjevačkog samostana u Makarskoj. Zbog specifičnosti njihova načina života i izdvojenosti iz gradskog društva bilo je gotovo nemoguće uvrstiti ih u našu socijalnu stratifikaciju. Ovdje smo kao identifikacijsku osnovu uzeli naobrazbu pa smo svećenike uvrstili u drugu socijalnu skupinu zajedno s visokoobrazovanim pripadnicima građanstva, a redovnike laike u treću skupinu zajedno s gradskim obrtnicima. Uvjetno je ta raščlamba održiva jer se ugled svećenika u konzervativnom ambijentu Makarske 19. st. mogao mjeriti ugledom što su ga imali nosioci građanskih zvanja, dok su braća laici najčešće imali izučen zanat kojim su služili redovničkoj zajednici. Ipak, ova populacija stvarno ostaje izvan općih socijalnih i društvenih odrednica skupina kojima je pridodana.

Prostor i vrijeme

Makarska je druge polovice 19. st. zapušten, više težački nego građanski gradić koji živi mirnim provincijskim životom izvan tokova gospodarskoga i društvenoga života austrijske Dalmacije. U njoj, kako piše pop Petar Kaer, autor prve monografije o Makarskoj,⁴ „nema veličanstvenih zgrada modernoga doba, nema

³ Primalje, švelje, kuharice.

⁴ KAER 1914.

širokih ulica ni prostranih plokata, bogatih tržišta, udobnih svratišta, čarobnih perivoja, carskih hotela ni monumentalnih kazališta“.⁵ Štoviše, sve do potkraj stoljeća u njoj nije bilo ni regulirane obale (iako je postojala luka), ni vodovoda (iako je u neposrednoj blizini imala izvore pitke vode), ni pristupnih cesta (iako je bila trgovište). O posvemašnjoj zapuštenosti onodobne Makarske zacijelo su najzornije svjedočile kužne močvare i goleti koje su je okruživale do u osvit dvadesetog stoljeća.⁶

Takva, s brojem stanovnika koji nije dosegao 2.000 žitelja,⁷ ona je izgledom i veličinom zaostajala za značajem koji je imala kao upravno, a do 1828. god. i crkveno središte šireg prostora određenog ušćima Cetine i Neretve na moru te turskom granicom na kopnu.⁸ Od 1818. god. Makarska je središte općine i kotara koji je administrativno obuhvaćao Primorje i Vrgorsku krajinu. Početkom druge austrijske vladavine nakratko je i središte okruga (1816–1818) poput Zadra, Splita, Dubrovnika i Kotora.⁹ Konačno, nakon razdvajanja uprave 1868. god. postaje središtem dviju ustanova, kotarskog poglavarstva i kotarskog suda, čiji se činovnici, mahom stranoga podrijetla, privremeno ili trajno nastanjuju u gradu. Upravo su oni najviše utjecali na promjene u njegovoj socijalnoj i etničkoj strukturi. Osim kotarskih činovnika, u Makarskoj su službovali i službenici pomorske, carinske i financijske uprave, predstavnici demanijalne uprave pošta i agrarne komisije,¹⁰ pa je Petar Kaer u spomenutoj monografiji Makarske mogao zajedljivo primijetiti da „za preko sto godina Vlada u Makarskoj nije napravila niti jedne javne zgrade, iako je umnožila broj c.k. ureda i broj činovnika i uredbenika“.¹¹

Mahom stranog podrijetla, najčešće iz talijanskih pokrajina Monarhije, ti su činovnici, kako smo rekli, utjecali na promjene u etničkom sastavu makarskog stanovništva, ali je ono ipak većinski bilo hrvatsko, starosjedilačko ili doseljeno iz okolnih sela Makarskog primorja i njegova zaleđa. Od stranaca najbrojniji su bili Talijani koji obično dolaze kao činovnici ali i kao trgovci i obrtnici rjeđih zanata. Njihov udio u ukupnom broju stanovnika Makarske kroz drugu polovicu 19. st.

⁵ KAER 1914, 49.

⁶ Močvarno tlo na predjelu Donje luke isušeno je 1878. godine, a goleti oko grada počinju se pošumljavati tek 1880. godine (usp. KAER 1914, 49).

⁷ U Makarskoj je 1880. bilo 1.715 stanovnika (MASCHEK 1888), a dvadeset godina poslije, 1900. godine, 1.805 stanovnika (*Gemeindelexikon von Dalmatien* 1908). Dakle, još je uvijek u Makarskoj bilo ispod 2.000 stanovnika (usp. FORETIĆ 1972, 77).

⁸ Papa Leon XII. dokinuo je 1828. bulom *Locum Beati Petri* starodrevnu Makarsku biskupiju sjedinivši je sa Splitskom nadbiskupijom. U Makarskoj je otada mogao sjediti biskup, ali samo kao pomoćni biskup sjedinjene Splitsko-makarske nadbiskupije.

⁹ Makarski okrug obuhvaćao je općine: Imotski, Studenci, Cista, Omiš, Grabovac, Zagvozd, Župa, Opuzen, Metković, Drvenik i Makarska (usp. GLAVINA 1970, 432).

¹⁰ GLAVINA 1970, 44.

¹¹ KAER 1914, 49.

stalno je rastao, ali nije ugrozio hrvatsku većinu. Etnički udio drugih doseljenika bio je neznatan tako da se u zbirnim pokazateljima poimence niti ne spominju. Ukupan broj stanovnika Makarske u drugoj polovici 19. st., nakon dugotrajnog smanjivanja uslijed ratova, pošasti, kuge i gladi s početka stoljeća,¹² pokazuje tendenciju rasta sugerirajući da su se za druge austrijske vladavine stabilizirale političke i gospodarske prilike.

Stabiliziranje prilika i početak razdoblja prosperiteta najzornije predočuju prvi znakovi uspješne poduzetničke inicijative. Obitelj Vuković 1879. god. podigla je veliku trokatnicu za školsku zgradu, a obitelj Kačić-Peko izgradila je na obali palaču u obliku romantičnog kašteleta po uzoru na habsburški Miramar. U poduzetničke pothvate upuštao se sve veći broj makarskih građanskih i plemićkih obitelji. Braća Klarići, Karstulovići i Rančići razvijali su za Venecije započeti obrt za preradu kože u pravu malu industriju, Majstorovići su preuzeli veletrgovinu prehrambenim artiklima, plemeniti Ivaniševići i Pavlovići tekstilom, Riboli pokušvom, Zanchi željeznom robom.¹³ Ipak, makarska trgovina i obrt bili su slabo razvijeni i usmjereni zadovoljavanju domaćih potreba te nisu prelazili lokalne okvire. Glavni su razlog tomu bili loši putovi koji su do sedamdesetih godina 19. st. još uvijek samo karavanski. Makarska je sa svojim zaleđem, Vrgorskom krajinom a preko nje i s Hercegovinom, cestovno povezana tek 1878. god. uoči (i zahvaljujući) okupacije Bosne i Hercegovine. To, međutim, nije unaprijedilo makarsku trgovinu jer su robu, nakon okupacije, austrijske vlasti počele usmjeravati prema Neretvi i Metkoviću.¹⁴ Drugi razlog slabog razvitka trgovačkog poduzetništva bila je nerazvijenost pomorskog prometa iako je Makarska imala prostranu i prirodno zaštićenu luku. Primjerice, tršćanski Lloyd je u nju pristajao samo jednom tjedno, na povratku iz Korčule. Stanje se nešto popravilo stvaranjem parobrodarske tvrtke braće Rizmondo 1878. godine. Dovozeći prehrambene proizvode i kolonijalnu robu, a odvozeći proizvode iz Primorja, oni su za svoga uspona osamdesetih i devedesetih godina 19. st. najviše pridonijeli gospodarskom razvitku Makarske.¹⁵

Društvena i kulturna zbivanja u Makarskoj druge polovice 19. st. bila su u znaku političkih previranja ustavnoga razdoblja. Polarizirajući makarsko stanovništvo na narodnjačku većinu i autonomašku manjinu, ona će mu davati živost i sasvim određeni, novi smisao. U Makarskoj, zapravo, nije bilo društvenoga sloja koji bi, kao u drugim dalmatinskim primorskim i otočnim gradićima, bio nositelj slavo-

¹² Poslije francuske okupacije koja je u Makarskoj trajala do potkraj 1813. godine, u gradu se najprije 1815. pojavila kuga koja je pomorila trećinu gradskog stanovništva (555 od ukupno 1.575 stanovnika, 42 obitelji su sasvim izumrle), a onda je 1817. zavladao i teška glad (više o tome RAVLIĆ 2000).

¹³ BARBIERI 1990, 104.

¹⁴ Izgradnjom željezničke pruge Sarajevo–Mostar–Metković trgovačka komunikacija od kopna prema moru i obratno preusmjerena je na Metković.

¹⁵ OBAD 1990, 48.

dalmatinske ideologije, pa je makarska općina među prvima došla u narodnjačke ruke, već 1865. god. nakon prvih općinskih izbora u ustavnome razdoblju. U malobrojnoj autonomaškoj stranci bili su uglavnom činovnici kotarskih ustanova koje će bez obzira na vladajuću strukturu ostati duže u autonomaškim rukama. No, nakon pohrvaćenja općine autonomaški utjecaj postupno je slabio, a osamdesetih godina – osobito od 1882. god. kada su narodnjaci dobili vlast i u splitskoj općini – sasvim iščezao. Nakon osnivanja Makarsko-primorske čitaonice 1868. god. autonomaško okupljalište postao je gradski Casino (*casino civico*), osnovan još 1800. god. (obnovljen 1843. god.) kao činovničko-građansko „društvo za zabavu, čitanje i razgovore“.¹⁶ Godine 1870. u Makarskoj je osnovano pjevačko društvo i obnovljena gradska glazba (*Società di canto e Banda musicale cittadina*). U isto vrijeme u gradu je bila aktivna i Filharmonija (*Società filharmonica*) koju je osnovao talijanaš Lazzarini, ali su u njezinoj upravi bili i ugledni narodnjaci poput dr. Ante Kačića-Peke koji je istodobno bio predsjednik Makarsko-primorske čitaonice.¹⁷ To svakako govori o duhu tolerancije i rivalstva lišenog antagonizma toliko svojstvenom atmosferi maloga grada u kojem su svi bili nekako povezani – poslovima ili rodbinskim vezama – a u to doba još osobito uvriježenim osjećajem staleške solidarnosti i uvažavanja. Godine 1876. osnovano je Dramsko-muzičko društvo „Sklad“, a 1886. narodnjačko pjevačko društvo „Gusle“. Djelovanje čitaonica pjevačkih i glazbenih društava koje su se pojavile od šezdesetih do osamdesetih godina, obogaćivali su i dinamizirali društveni i kulturni život onovremene Makarske, ali ipak nisu prelazili provincijalne okvire.

Iako Makarska kroz drugu polovicu 19. st. nije doživjela značajnije razvojne pomake, ne bi se moglo kazati da je kroz tih pedeset godina ostala sasvim nepromijenjena. U gospodarskom i razvojnom smislu uopće, najznačajnije je svakako bilo probijanje cesta kojima se Makarska povezala sa svojim prirodnim zaledem i dalje s BiH, uspostavivši bržu i sigurniju komunikaciju i dokinuvši tradicionalnu karavansku trgovinu. Braća Rizmondo otvorila su je pomorskom prometu, a poduzetnički duh polako je mijenjao njezine vizure. U društvenome i kulturnom životu najznačajnije je bilo pohrvaćenje općine, što je omogućilo ponarođenje drugih ustanova, uvođenje hrvatskog jezika u upravu i nastavu te ubrzavanje procesa nacionalne integracije. Kulturnih ustanova u gradu nije bilo, pa su salonske čitaonice postale mjesta društvenoga života, političkih sukobljavanja, razmjene ideja, razgovora i zabave.

Unatoč promjenama, Makarska je ipak do kraja stoljeća ostala zapušten provincijski gradić, „najzapušteniji u Monarhiji“, kako je s nevelikim pretjerivanjem rekao Stipan Ivićević, možda najpoznatiji Makaranin 19. stoljeća.

¹⁶ GLAVINA 1970, 453.

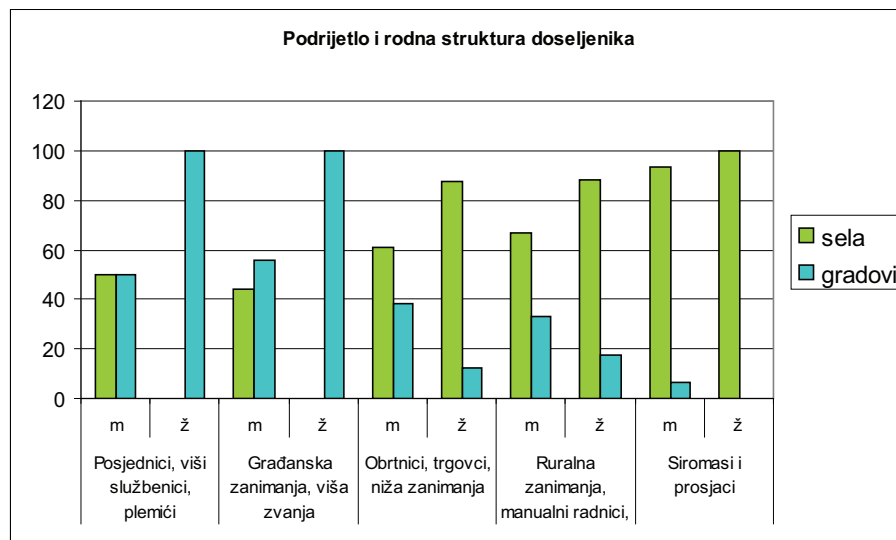
¹⁷ GLAVINA 1970, 458.

Istraživanje

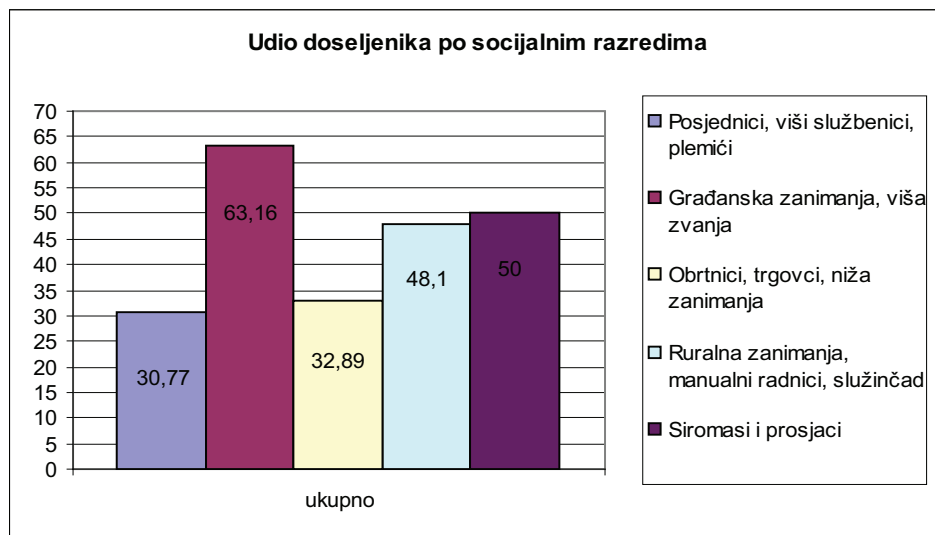
1. Struktura stanovništva

U Makarskoj je u analiziranom razdoblju umrlo ukupno 312 odraslih osoba, 147 žena i 165 muškaraca. Budući da je od tog broja tek nešto više od polovice 178 (57,05%) bilo i rođeno u Makarskoj, možemo s obzirom na podrijetlo govoriti o dvjema kategorijama makarskoga stanovništva: starosjediocima i doseljenicima. Starosjedilačko je stanovništvo po socijalnoj strukturi u najvećem broju pripadalo trećoj socijalnoj skupini (32,57%). Slijedila ju je prva (24,24%) koja je zajedno s drugom (4,02%) predstavljala najviši društveni sloj Makarske i obuhvaćala 28,16% starosjedilačkog gradskog stanovništva. Pripadnici najnižih gradskih slojeva zbirno su činili 39,08% starosjedilačkog stanovništva s nešto većim udjelom četvrte (22,99%) od pete socijalne skupine (16,09%).

Doseljeničko je stanovništvo prema analiziranim uzorku činilo 43,27% ukupnog broja stanovnika. Njegova rodna struktura upućuje na nešto veći broj pridošlih muškaraca (56, 47%) negoli žena (43,55%), a socijalno podrijetlo na veći broj doseljenika sa sela (67,92%) negoli iz grada (32,08%) (Grafikon 1). Socijalna struktura pridošlog stanovništva bila je neujednačena. Pojedinačno, najviše je doseljenika pripadalo četvrtoj socijalnoj skupini (33,87%), zatim petoj (23,39%), pa trećoj (16,13%), a doseljenih pripadnika prve i druge skupine bilo je očekiva-

Grafikon 1

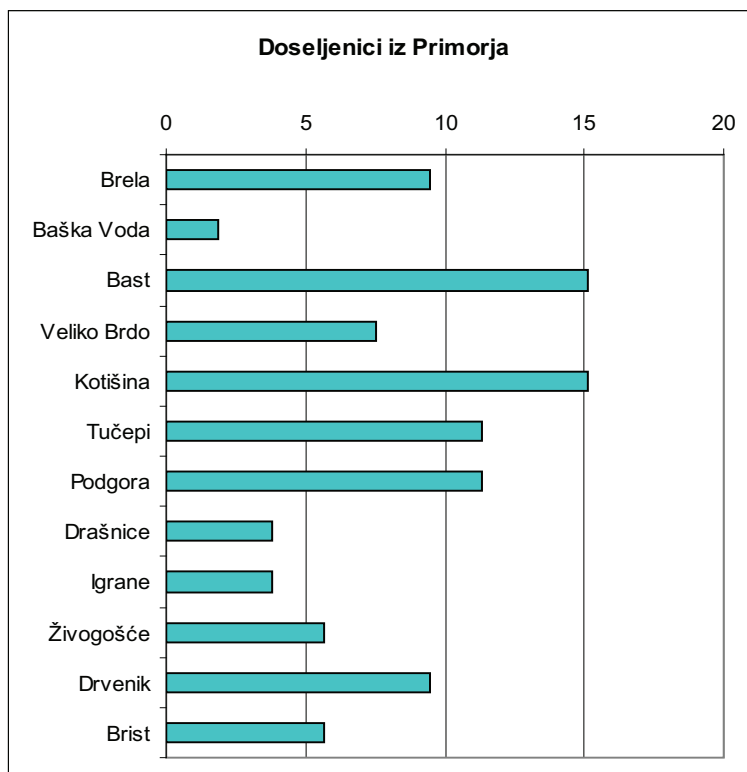

Grafikon 2

no najmanje s istim udjelom od 12,90%; (Grafikon 2). Pa i taj, relativno malen postotak pripadnika prve socijalne skupine treba uzeti s oprezom jer, kad je riječ o posjednicima, valja imati na umu da je u nekim slučajevima riječ o slučajnom rođenju na ladanjskim imanjima makarskih plemića po Primorju a ne o mjestu prvotnog obitavanja odnosno podrijetla. U ukupnom broju doseljenika najveći je udio seljačkog stanovništva razdijeljen u dvije socijalne skupine – četvrtu i petu – ovisno o tome jesu li posjedovali zemlju ili nisu (odnosno, jesu li u knjige upisani kao težaci ili siromasi). Zbirno, njihov udio iznosi 57,26%; dakle, više od polovice ukupnog broja doseljenika.

Podrijetlo doseljenog stanovništva upućuje na tri temeljne skupine doseljenika. Prvu, najbrojniju, sačinjavali su doseljenici iz užega i širega gradskog okruženja - sela, gradića i varoši Makarskog primorja, Vrgorske, Imotske i Cetinske krajine te srednjodalmatinskih otoka, Brača, Hvara, Visa, Korčule. Prema maticama umrlih oni su činili čak 50% ukupnog broja ove skupine doseljeničke populacije. Najviše ih je dolazilo iz neposrednog gradskog okruženja, iz sela Makarskog primorja (73,61%), (Grafikon 3) s približno istim omjerom muškaraca (52%) i žena (48%). Pripadali su uglavnom nižim socijalnim razredima, IV. i V. (76,47%) s vrlo malim udjelom onih višeg socijalnog statusa III. (7,84 %), II. (18,37 %), I. (8,16%).

Doseljenika iz dalmatinskog zaleđa bilo je znatno manje, svega 23,61% i bili su uglavnom ruralnog podrijetla (69,23%). Njihova rodna struktura pokazuje zamjetljiv rodni nerazmjer s prevagom muškaraca (61%) nad ženama (39%), dok socijalna struktura pokazuje prevagu nižih socijalnih skupina IV. (29,63%), V. (22,22%) nad višim I. (14,81%), II. (11,11%), III. (11,11%).

Grafikon 3

S otoka je dolazio tek 2,78% doseljenika ove skupine, većinom muškaraca (75%), uglavnom težaka i zanatlija.¹⁸ S obzirom na njihov skroman udjel u ukupnom broju doseljenika, na ovom nam se mjestu čini izlišnom detaljnija analiza njihove socijalne strukture.

Drugu doseljeničku skupinu činili su doseljenici iz širega hrvatskog prostora. Njihov udio od 29% u doseljeničkoj populaciji nije bio velik, ali je nezanemariv. Najviše ih je dolazilo iz šireg prostora obalne Dalmacije – (70,59%) ili gotovo 3/4 – s neznatnim brojem onih iz Istre (11,76%) i kontinentalne Hrvatske (17,64%). Pripadali su uglavnom višim socijalnim skupinama: I. (18,75%), II (21,05%), s neznatnim udjelom onih u nižim, III. (7,89%), IV. (4,23%). Na njihov viši socijalni status upućuje i njihovo, u ogromnoj većini, urbano podrijetlo (95,83%). Zanimljivo je da u rodnoj strukturi ove doseljeničke skupine prevladavaju žene (54,17%).

¹⁸ Njihov je udjel u ukupnom broju doseljenika bio je doista skroman. U maticama nalazimo 8 takvih upisa: 1 službenika, 3 zanatlije, 2 zemljoradnika i 2 siromaha.

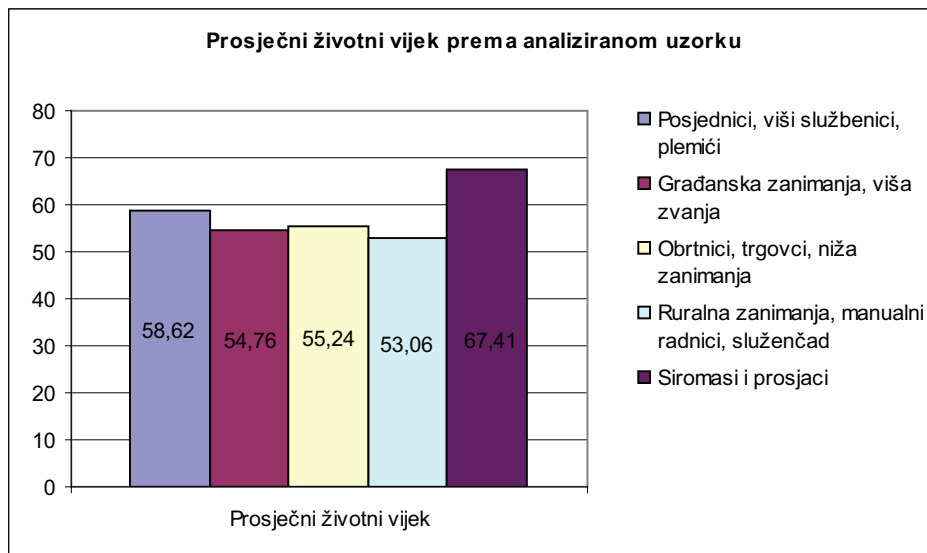
Treću skupinu doseljenika činili su stranci, osobe rođene izvan prostora hrvatskih zemalja koji su sačinjavali 21% ukupnog broja doseljenika. U maticama se uz njihovo ime uglavnom upisivala zemlja, a ne mjesto rođenja. Stoga je njihovo podrijetlo nemoguće preciznije odrediti kao ni omjer ruralnih i urbanih doseljenika koji nas ovdje također zanima. Pripadali su uglavnom drugoj (30%) i trećoj (40%) socijalnoj skupini. Njihova rodna struktura upućuje na najizraženiji rodni nerazmjer: 80% muškaraca i samo 20% žena. Ipak, taj nerazmjer ne iznenađuje uzme li se u obzir to da su pripadnici ove skupine većim dijelom bili činovnici koji su relativno mladi dolazili u grad i u njemu zasnivali svoje obitelji.

Socijalnu strukturu stanovništva dosad smo analizirali parcijalno, kroz socijalne aspekte podrijetla, radi što zornijeg uvida u osobine diferenciranih skupina stanovnika. Preostaje još vidjeti kakva je ta struktura bila uzevši je u cjelini. Zbirna analiza upućuje na izraženu socijalnu stratifikaciju nepravilne piramidalne strukture. Naime, prva, najviša socijalna skupina bila je vrlo brojna i obuhvaćala je 21,79% analiziranog uzorka. Druga, vrlo mala – s udjelom od svega 7,41% – predstavlja stanovitu strukturalnu devijaciju. Međutim, uzevši u obzir da je društvena elita prve skupine, unatoč plemićkom i posjedničkom statusu, bila zapravo građanskoga tipa, tu devijaciju treba uzeti uvjetno. Devijantni otklon uočljiv je također i u brojnom omjeru dvaju najnižih socijalnih razreda, pri čemu je najniži V. razred (19,55%) znatno uži od IV. (26,28%), ali i taj možemo uzeti tek uvjetno obzirom da je zapravo riječ o istom seljačkom sloju koji je razvrstan po kriteriju zemljovlasničkog statusa. Uzevši uz to u obzir činjenicu postojanja relativno širokoga srednjeg sloja (treća skupina, 25,35%), možemo zaključiti da socijalna struktura makarskog društva druge polovice 19. st. pokazuje izraženu stratifikacijsku slojevitost i da jasno ocrta njegovu društvenu strukturu koja se sastojala od tri temeljna sloja: građanskog, koji je uz nositelje građanskih zvanja obuhvaćao također makarske posjednike i plemiće, trgovačko-obrtničkog te seljačkog, zemljovlasničkog i bezemljaškog.

2. Dugovječnost

Dugovječnost stanovništva ovdje nas prije svega zanima kao socijalni indikator u korelaciji životnog vijeka i socijalne stratifikacije. Takav pristup nametnuo je strukturalnu analizu kao najprikladniji metodološki model, pa je kroz razdiobu dobnog raspona od 14 do iznad 80 godina starosti na sedam dobnih razreda uspostavljen komparabilan odnos dobne i socijalne strukture umrlih.¹⁹ To je omogućilo određivanje ne samo prosječnoga životnog vijeka unutar pojedinih socijalnih razreda nego i specifične dobne strukture umrlih analiziranog uzorka. Analiza pokazuje da su prosječne vrijednosti životnog vijeka uspoređivanih socijalnih

¹⁹ Prvi do 30 godina starosti, drugi do 40, treći do 50, četvrti do 60, peti do 70, šesti do 80 i sedmi do 80 godina starosti.

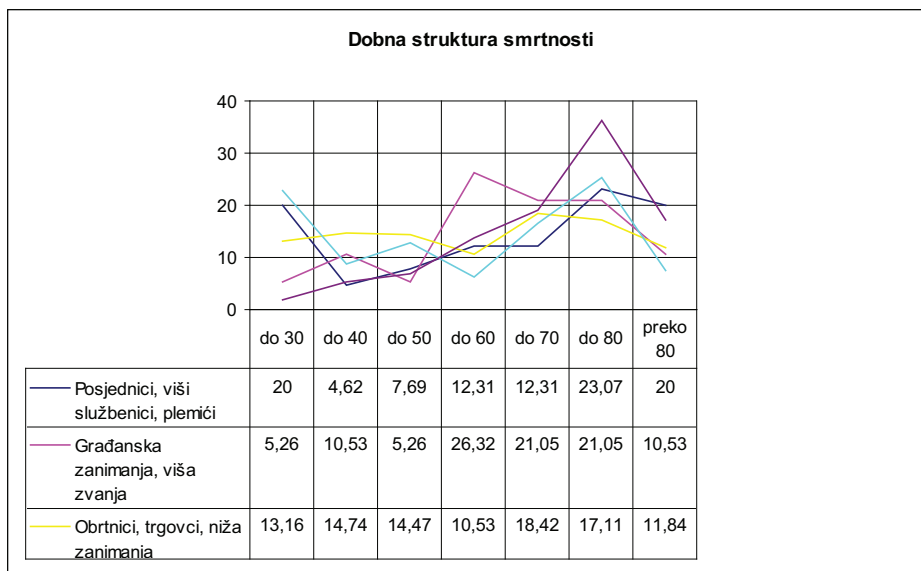

Grafikon 4

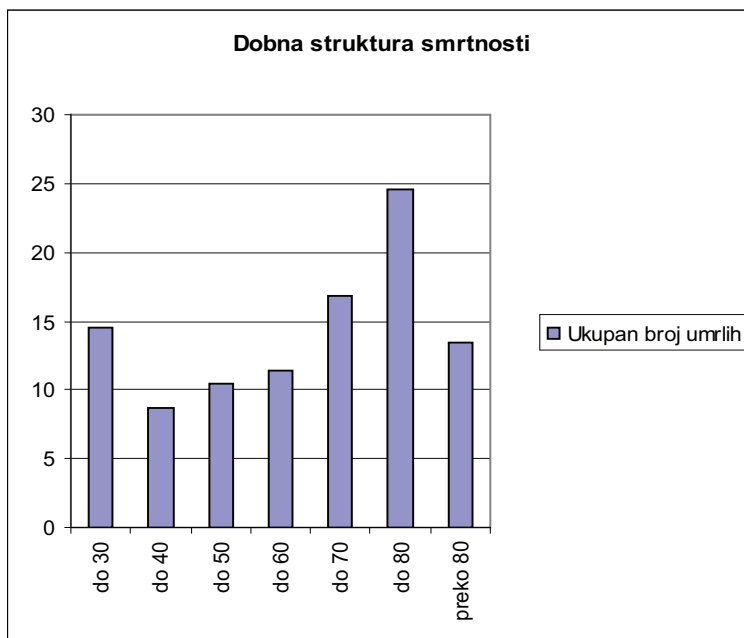
skupina bile prilično ujednačene te da potvrđuju očekivanu strukturalnu korelaciju životnog vijeka i socijalne pripadnosti s nešto višim prosječnim vrijednostima u gornjim socijalnim skupinama: I. (58,89) i II. (59,05) nego u donjim III. (54,08) i IV. (53,02). Ta strukturalna pravilnost donekle je narušena neočekivano visokom prosječnom vrijednošću najniže, V. socijalne skupine (67,4) koja je za gotovo 12 godina (11,97) veća u prosjeku od vrijednosti ostalih skupina (Grafikon 4).

Dobna struktura umiranja pokazuje nešto izrazitija socijalna obilježja (Grafikon 5). Najviše, preko 40% pripadnika I. socijalne skupine umiralo je u staračkoj i visokoj staračkoj dobi, u dobnom rasponu između 70 i 80 god. (23,07%) i preko 80 god. (20%). Ponešto je iznenađujući relativno visok postotni udio umrlih u mladenačkoj dobi do 30 god. (20%), ali se taj postotak u usporedbi s udjelima ranije smrtnosti drugih socijalnih razreda ne ističe. Smrtne vrijednosti zrele dobi bile su najmanje s primjetnom tendencijom rasta koja prati povećanje dobnih razreda (II. 4,60%; III. 7,69%; IV/V. 12,31%). U II. socijalnoj skupini pretežita smrtna dob se spušta na dobnu razinu ispod 80 god. u raspon od 60 do 80 god. (42,1%). U dubokoj starosti iznad 80 god. umiralo je svega 10,53% pripadnika ove skupine, što je uočljivo smanjenje u odnosu na I. socijalnu skupinu. Taj postotak iznenađuje jer je riječ o skupinama sa sličnim socijalnim obilježjima. Također je zamjetan i pad broja umrlih u mladenačkoj dobi s vrlo niskim udjelom (5,26%), ali je to objašnjivo doseljeničkim karakterom ove socijalne skupine jer su viši činovnici koji čine njezin pretežiti dio dolazili u grad u zrelijoj dobi, najranije u kasnim dvadesetim ili u tridesetim godinama. U III. socijalnoj skupini zamjetljiva je uravnoteženost dobnih vrijednosti koje među dobnim razredima ne prelaze rastuću razliku od 4%.

I ovdje je, kao u prethodnom socijalnoj skupini, prevladavajuća smrtna dob bila od 60 do 80 god. (35,53%) s neznatno većim brojem umrlih u dobnoj razredu od 60 do 70 god. (18,42%) negoli u onome od 70 do 80 god. (17,11%). To se spuštanje smrtno dobi, ipak, s daljnjim spuštanjem po socijalnoj ljestvici neće nastaviti. U dubokoj starosti iznad 80 god. umiralo je 11,84% pripadnika ove skupine, ali ih je u mladenačkoj dobi umiralo više (13,16%), što predstavlja trendovski obrat koji se dalje sa spuštanjem po socijalnoj skali potvrđuje. U IV. socijalnoj skupini najučestalija smrtna dob sužava se na dobni raspon od 70 do 80 god. starosti (25,32%). Učestalost umiranja u 5. dobnoj razredu (od 60 do 70 god.), koji je dosad obično usko pratio udjele umrlih u 6. razredu (od 70 do 80 god.), značajno se smanjuje i iznosi 16,46%, praveći otklon od 8,86%. Veći otklon između ova dva, po učestalosti dominantna dobna razreda bio je samo u slučaju prve socijalne skupine gdje je iznosio 10,76%, ali je tamo najveća učestalost umiranja bila protegnuta na 6. i 7. dobni razred. Budući da je ovdje učestalost umiranja u dubokoj starosti preko 80 god. (7. dobni razred) bila najmanja dosada i iznosila svega 7,58%, možemo zaključiti da je IV. socijalna skupina imala najuži raspon frekvencije umiranja u staračkoj dobi. S druge strane, imala je najveći broj umiranja u mladenačkoj dobi do 30 god. (22,78%) te zapravo možemo govoriti o dva odvojena razdoblja visoke frekvencije umiranja. Rezultati analize dugovječnosti u posljednjoj i najnižoj, V. socijalnoj skupini prividno iznenađuju. Suprotno očekivanju, ona se po smrtnoj dobi očituje kao izrazito staračka skupina. Čak je 53,45% njezinih pripadnika umrlo u dobi iznad 70 godina, što je čini prosječno najdugovječnijom socijalnom skupinom. U dubokoj starosti, u dobi iznad 80 god. umrlo je 17,24% siromaha i prosjaka – više nego u ijednoj socijalnoj skupini, izuzev I. (20%) – dok su udjeli

Grafikon 5

Grafikon 6

umrlih u dobnim razredima ispod 50 godina izuzetno mali i zbirno ne dosežu 14%. Tu, međutim, valja biti na oprezu jer statistički podaci ponekad mogu sugerirati krivu sliku. Koncentracija visokih postotnih vrijednosti u gornjim dobnim razredima svakako upućuje na priličan broj onih koji su dosegli duboku starost, ali visina tih vrijednosti nije sasvim realna. Naime, među pripadnicima ove socijalne skupine relativno je malo bilo onih koji su u gradu rođeni i odrasli – to uostalom sugerira i nerealno mali broj umrlih u dobi do 30 god. (1,72%) – pa je doseljenički karakter ove skupine unaprijed ograničio postotno raspoređivanje na više dobnih razrede rezultirajući „napuhavanjem“ postotnih vrijednosti i stvaranjem donekle iskrivljene predodžbe (Grafikon 5).

Zbirno možemo reći da je prosječni životni vijek analizirane populacije bio 57,76 godina te da je većina umirala u dobi iznad 60 god. (54,88%), najviše između 70 i 80 godina starosti (24,58%) (Grafikon 6). Na spuštanje prosječne vrijednosti životnog vijeka utjecao je relativno visok broj umrlih u mladenačkoj dobi ispod 30 god. (14,48%), ali se smrtnost u Makarskoj 19. st., obzirom na frekvenciju umiranja u dobnim razredima iznad 60 godina, ipak može ocijeniti staračkom.

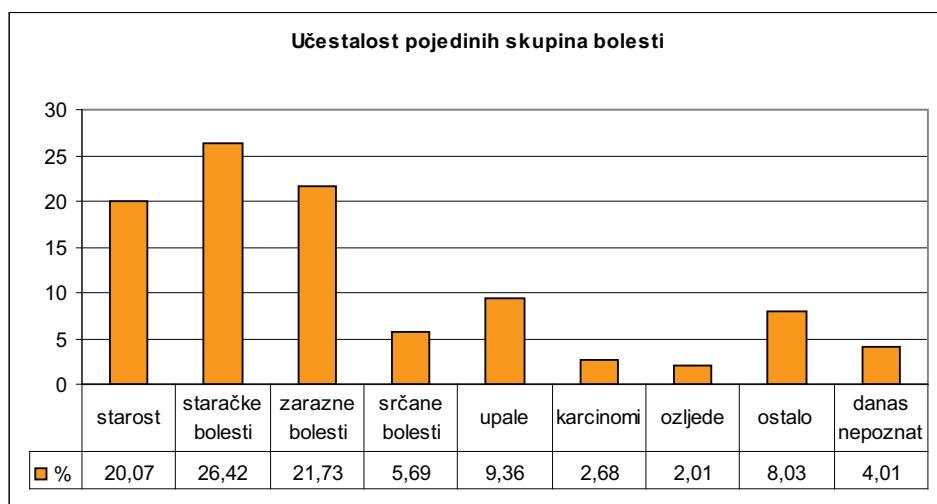
3. Uzroci smrti

Najveći dio makarskih građana umirao je prirodnom smrću (97,82 %) te je udio nasilne smrti bio iznimno malen (2,18%). Međutim, treba imati na umu da

unatoč tomu što struktura izvora, s obzirom na više-manje preciznu dijagnostiku smrti, omogućuje prilično zornu tipologiju uzroka smrti, nju u slučaju nasilne smrti nije dokraja moguće utvrditi. Naime, slučajevi neprirodne smrti su u izvoru samo indicirani kao dijagnosticirane ozljede (opekotina, krvarenje, puščana ozljeda i sl.) ili neprirodni smrtni ishodi (pad, utapanje), pa je u nekim slučajevima teško procijeniti je li riječ o ozljedi ili o patogenom simptomu (npr. krvarenje), dok je sasvim nemoguće utvrditi je li riječ o suicidu ili homocidu.

Radi bolje preglednosti, prirodne uzroke smrti koji, dakle, čine osnovu analize razvrstali smo u skupine. Patogeni uzroci smrti razvrstani su prema internoj klasifikaciji u osam skupina (staračke bolesti, zarazne bolesti, srčane bolesti, upale, karcinomi, ozljede), dok su neprecizne dijagnoze – koje nismo mogli nedvosmisleno uvrstiti u navedenu klasifikaciju i one koje suvremena dijagnostika ne prepoznaje²⁰ – i starost kao uzrok smrti analizirani u zasebnim skupinama (ostalo,²¹ danas nepoznate bolesti,²² starost). Tako su kroz devet skupina obuhvaćeni svi upisani, dijagnosticirani ili opisani uzroci smrti analiziranog uzorka.

Njihova komparativna analiza po učestalosti (Grafikon 7) otkriva staračke bolesti (26,42%) i starost (20,07%) kao glavne uzroke smrti. Stoga se korelacijom

Grafikon 7

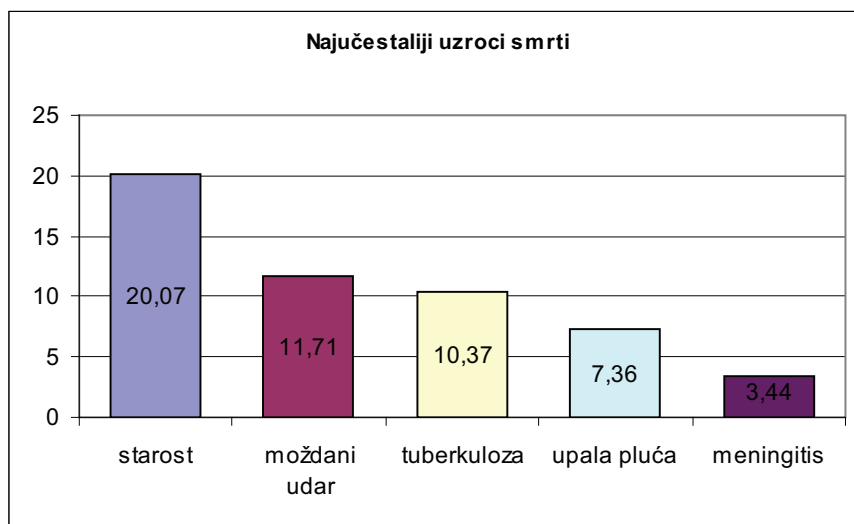
²⁰ Zahvaljujem dr. med. Arijani Medini, spec. opće prakse i mr. sci. Nikici Mihaljević, asistentici na Odsjeku za talijanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu na pomoći pri razrješavanju najzloženijih dijagnostičkih zapisa.

²¹ U skupini, uz ostalo, uvrštene su bolesti koje se pojavljuju u malom broju slučajeva (1-5), a ne mogu se uvrstiti u klasifikaciju koju donosimo: alkoholizam (3), ascites (1), bolest jetre (1), bolest krvi (1), bronhitis (5), ciroza jetre (1), fizička anomalija (2), kila (2), mentalna bolest (1), nutarnja bolest (1), reuma (1), zapetljaj crijeva (5).

²² Chalaemia (1 slučaj), morbus brightu (2 slučaja), morbus nigri (1 slučaj), oajusto (1 slučaj), pyemia (1 slučaj), rarcehiaia (1 slučaj), tabele memori idrope (1 slučaj), trupljika (2 slučaja), visio bardiaco (1 slučaj).

prevladavajućih uzroka smrti i prevladavajućih dobnih razreda unutar ranije analizirane dobne strukture umrlih potvrđuju rezultati dobiveni analizom dugovječnosti (usp. Grafikon 5). Treća najučestalija skupina uzroka smrti su zarazne bolesti (21,73%). Za njom znatno zaostaje četvrta skupina, upale (9,36%), dok sve ostale skupine udjelom u ukupnom broju umrlih ne prelaze 22%.²³ Ovako predočena raščlamba svih smrtnih uzroka omogućuje donekle uvid u zdravstveno stanje u gradu tijekom druge polovice 19. st. te svakako sugerira neke zaključke o kvaliteti življenja i higijenskim prilikama toga vremena. No, još uvijek ne omogućuje jasnije uvide u ta stanja i ne daje precizan odgovor na pitanje koje bi potvrdilo iznesene indicije i omogućilo zornije socijalno sagledavanje smrtnosti od kojeg istraživanje polazi. Naime, ništa nam ne govori o tome koji su bili glavni uzroci smrti u Makarskoj 19. st., odnosno u kakvom su odnosu uzroci smrti i socijalna pripadnost umrloga.

Pojedinačnom analizom smrtnih dijagnoza uspjeli smo izdvojiti pet najučestalijih uzroka smrti unutar istraživanog uzorka (Grafikon 8). Tako se kao pojedinačno najučestaliji uzrok pojavljuje smrt od starosti s udjelom u ukupnom broju dijagnosticiranih smrti od 20,07%. Taj postotak možemo ocijeniti iznimno visokim, osobito uzmemo li u obzir da preostala četiri najučestalija uzroka smrti zbirno dosežu tek 32,88% i u ukupnom broju smrtnih uzroka starost kao najučestaliju premašuju za tek nešto više od 10%. Drugi najučestaliji uzrok smrti bio je moždani udar (11,71%).

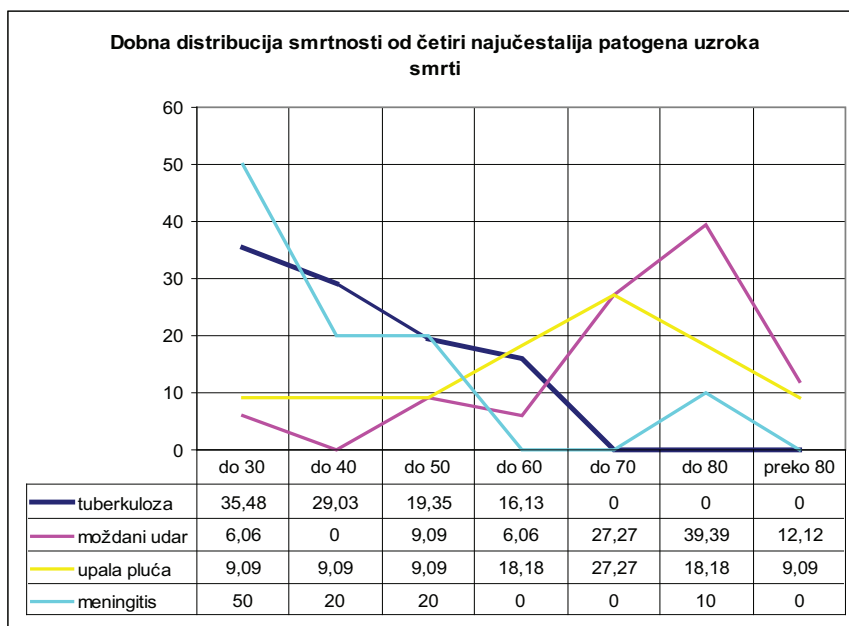

Grafikon 8

²³ Srčane bolesti (5,68%), karcinomi (2,68%), ozljede (2,01%), ostalo (8,03%), danas nepoznate bolesti (3,60%).

Dobna struktura umrlih od moždanog udara upućuje na visoke frekvencije u starijoj populaciji iznad šezdeset godina (do sedamdesete godine 27,7%, do osamdesete 39,39%, preko osamdesete 12,12%), dok su frekvencije u nižim dobnim razredima pojedinačno ispod 10% (do tridesete 6,06%, do četrdesete 0%, do pedesete 6,09%, do šezdesete 6,06%) (Grafikon 9).

Budući da je dob najznačajniji čimbenik rizika za nastanak moždanog udara i da sa starenjem raste učestalost obolijevanja, što potvrđuju i rezultati istraživanja, možemo kazati da su dva dominantna uzroka smrti u Makarskoj 19. st. bila vezana uz pretežno stariju populaciju. Osim dobnoga, smrtnost od moždanog udara imala je također izražen i socijalni karakter. Iako je bolest bila zastupljena u svim socijalnim slojevima, od nje su pretežno umirali pripadnici viših socijalnih skupina, dakle, bogatiji sloj gradskog stanovništva. Svaki sedamnaesti pripadnik dvaju najviših socijalnih skupina umirao je od moždanog udara, dok je s istom dijagnozom u najnižoj socijalnoj skupini umirao tek svaki šezdeseti pripadnik. Unutar prve socijalne skupine moždani udar činio je 12,31% od svih uzroka smrti, a u drugoj još više – cijelih 21,05% – što će reći da je njime bio uzrokovan svako osmi, odnosno svako peti smrtni ishod. Daljnja analiza smrtnih dijagnoza unutar pojedinačnih socijalnih skupina pokazuje da se udjeli smrti od moždanog udara smanjuju sukladno spuštanju po socijalnoj ljestvici (treća socijalna skupina 11%, četvrta 10,13%, peta 8,62%), što opravdava ranije iznesenu tezu o socijalnom karakteru oboljenja.

Grafikon 9

Treći uzrok smrti po učestalosti bila je tuberkuloza. U ukupnom broju umrlih njezin je udjel bio 10,37%. Dobna struktura umrlih od tuberkuloze pokazuje sasvim različit trend od onog koji pratimo kod moždanog udara. Njegova je glavna karakteristika vrlo visoka frekvencija smrtnih slučajeva u nižim dobnim razredima, osobito u dvadesetim (35,48%) i tridesetim (29,03%) godinama života, uz stalan pad broja umrlih koji se u pedesetim intenzivira da bi do šezdesete godine starosti dosegao nulu. U dobnim razredima iznad sedamdesete godine bolest se kao uzrok smrti više ne pojavljuje. Istraživanje tako potvrđuje neke opće značajke etiopatogeneze tuberkuloze koja potvrđuje da starosna dob utječe na sklonost oboljenju. Iako se kliničke manifestacije primarne tuberkuloze mogu razviti u svakoj životnoj dobi, stari ljudi rjeđe obolijevaju jer su vjerojatnu infekciju u ranijoj dobi savladali pa se mogućnost reaktivacije bacila tuberkuloze time smanjuje.²⁴ Ta mogućnost ranije zaraze osobito je vjerojatna u urbanim uvjetima 19. stoljeća. Otpornost na zarazu raste sa starenjem, ali teški uvjeti života, nedostatna i loša ishrana, loši životni i higijenski uvjeti koji dovode do slabljenja organizma uz stambenu napučenost činili su gradsko stanovništvo trajno izloženim tuberkuloznoj infekciji. Sklonost infekciji osobito je bila velika u pubertetskoj dobi kada se osjetljivost na infekciju povećava,²⁵ pa stoga ne čudi da su udjeli umrlih u mladenačkoj i dobi rane zrelosti, kako vidimo, bili najviši. S druge strane, rezultati analize socijalne strukture umrlih donekle su neočekivani. Naime, iako je tuberkuloza ponajviše bolest siromašnih koju pospješuju loši životni uvjeti (stanovanje, prehrana, higijena), istraživanje je pokazalo da su udjeli umrlih od tuberkuloze bili najmanji upravo u tom sloju makarskog stanovništva. Svega je 0.33% pripadnika najniže socijalne skupine umrlo od tuberkuloze, osam puta manje od pripadnika najviše, prve skupine (2,69%), odnosno 15 puta manje od pripadnika treće čiji je udio umrlih od tuberkuloze (5,11%) bio najveći. Teško je reći je li uski urbani okvir Makarske 19. st. uvjetovao da oni koji su živjeli isključivo unutar njega – a to su upravo obrtnici, trgovci, činovnici, tj. pripadnici srednjeg i viših socijalnih skupina – zbog skučenosti prostora i loših higijenskih uvjeta bili izloženiji tuberkuloznoj zarazi od pripadnika nižih socijalnih skupina koji su živjeli uglavnom na otvorenome, u rubnim, po karakteristikama gotovo ruralnim dijelovima grada. Tu mogućnost, svakako, ne bi trebalo sasvim otkloniti.

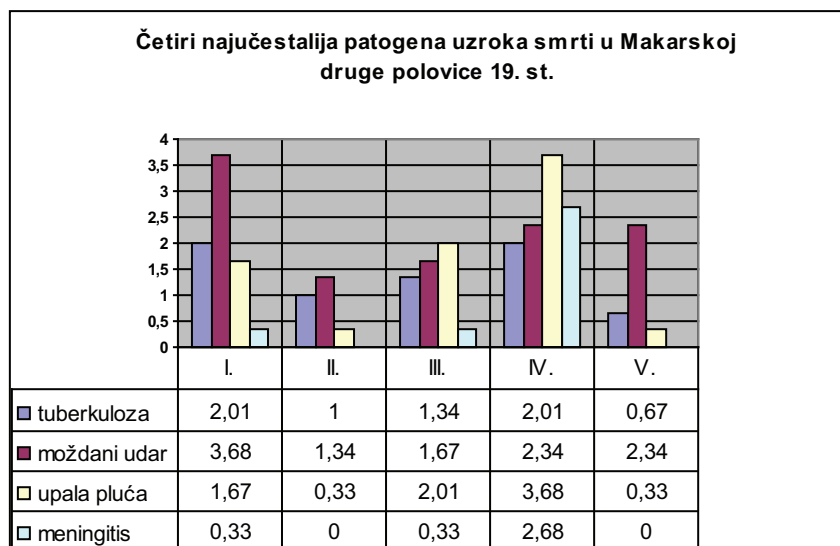
Četvrta po brojnosti smrtnih ishoda bila je smrt od upale pluća (pneumonije). Njen je udio u ukupnom broju umrlih istraživane populacije iznosio 7,36%. Fre-

²⁴ www.medicina.hr/clanci/Cjepiva%20u%20istrazivanju.htm (pristup ostvaren 17. prosinca 2006).

²⁵ Najnaklonjenija infekciji su mala djeca i djeca u pubertetskoj dobi sve do sedamnaeste-osamnaeste godine. Seoska djeca ostaju duže osjetljiva i lakše dobivaju tuberkulozu, osobito ako dosele u grad. To je uglavnom zbog toga što ta djeca imaju manje prilike zaraziti se dok žive na selu, ali se u gradu u dodiru s bolesnom djecom i odraslima brzo inficiraju (www.svetzdravlja.com/show_text.php?id=141&catid=10 [pristup ostvaren 17. prosinca 2006]).

kvencija smrtnosti od upale pluća bila je najveća u dobnim razredima iznad pedeset godina (18,18%), osobito u dobi između šezdeset i sedamdeset godina (27,27%) da bi se poslije opet počeo smanjivati (do osamdesete iznosio je 18,18%, a preko osamdesete 9,9%). U dobi do pedeset godina taj udio nije dosežao 10%. I ovdje rezultati istraživanja potvrđuju etiopatogenetske osobine bolesti. Pneumonija je, naime, najčešća, najteža i obično smrtonosna bolest starijih ljudi. Više od 90% svih smrtnih slučajeva od pneumonije i danas je upravo u toj populaciji,²⁶ pa se gotovo možemo začuditi što u predantibiotsko vrijeme o kojem govorimo broj umrlih nije bio i veći. Prosječno, možemo kazati da je u Makarskoj kroz drugu polovicu 19. st. svaka trinaesta smrt bila uzrokovana upalom pluća. U ukupnom broju umrlih od pneumonije razlike u udjelima pojedinih socijalnih skupina nisu prelazile 2,5%, što isključuje specifičnu socijalnu karakterizaciju bolesti.

Peti najčešći uzrok smrti bio je meningitis s udjelom u ukupnom broju umrlih od 3,44%. Taj je postotak relativno malen. Budući da udjeli ostalih smrtnih uzroka pojedinačno ne dosežu 2%, činilo nam se opravdanim njegovo uvrštavanje u najučestalije pojedinačne uzroke smrti. Dobna struktura umrlih od meningitisa je izrazito mladenačka. Čak 50% oboljelih umrlo je u dobi do trideset godina, a u dobnim razredima do pedeset godina ukupno 40% (do četrdesete godine 20% i 20% do pedesete). U višim dobnim razredima bolest se ne pojavljuje osim u dobnom rasponu od sedamdeset do osamdeset godina s malom frekvencijom od 10%, što je, s obzirom na malu bazu, gotovo zanemarivo. Takvi rezultati istraživanja ne iznenađuju jer je meningitis poznat kao bolest pretežno djece i mladih

Grafikon 10

²⁶ www.tegobe.com/casopisi/vase_zdravlje/infektologija/15_12_2000_upala_pluca.html (pristup ostvaren 17. prosinca 2006).

ljudi. Općenito se uzima da je više od polovine oboljelih od meningitisa u dobi ispod 5 godina, nakon dvadesetpete bolesti je rjeđa, a poslije pedesete rijetka.²⁷ Ovdje možda treba pripomenuti da istraživani uzorak obuhvaća populaciju iznad petnaest godina pa je u dobnoj razredu do trideset godina obuhvaćen raspon od petnaeste do tridesete godine, dakle, ne i najrizičnija populacija.

Rasprava

„U ogledalu svoje smrti (*speculum mortis*) svaki čovjek otkriva tajnu svoje individualnosti“²⁸; smrt je točka s koje se čovjeka najbolje spoznaje. Zaista, smrt kao posljednji događaj u životu metaforički (duhovno i etički), ali i stvarno, načinom (uzročno-posljedičnom vezom života i smrti), odnosno okolnostima umiranja (tretiranom ili zapuštenom agonijom), zrcali način i okolnosti (mogućnosti i uvjetovanosti) života koji joj je prethodio. S druge strane, život je uvijek, nekada još kruće nego danas, upravo načinom i okolnostima življenja određen socijalnom pripadnošću koja ga materijalno omogućuje ili ograničava. Utoliko je dovođenje u pozitivan odnos specifičnih osobina individualizirane smrti i socijalne pripadnosti umrloga opravdano i u slučajevima dokumentirane smrti povijesno relevantno. Taj pristup omogućuje tabelarna imatrikulacija umrlih koja se u duhu dekreta Dalmatinskoga gubernija (od 20. VIII. 1816, br. 13529/1183)²⁹ primjenjivala kroz gotovo čitavo 19. stoljeće.

U serijalnim podacima o trajanju života, uzrocima smrti i podrijetlu umrlih sadržani su brojni socijalni elementi koji se mogu iščitati kao potencijalni izrazi ili kao vjerojatne posljedice određenoga, socijalnom pripadnošću omogućenoga/uvjetovanoga načina života. Analiza tih elemenata unutar komparabilnih skupina socijalne stratifikacije omogućila je socijalnu karakterizaciju smrti i njezino strukturalno dekodiranje iako je postupak identifikacije relevantnih socijalnih indikatora bio opterećen brojnim ograničenjima izvora. Nemoguće je, primjerice, pouzdano ustanoviti u kojoj je mjeri na duljinu životnog vijeka utjecala kvaliteta življenja koja je nedvojbeno socijalno indicirana uvjetima stanovanja, radnim iscrpljivanjem, prehranom, zdravstvenom skrbi i sl., a u kojoj mjeri različiti činioci koji nemaju socijalni karakter poput prirođenih poremećaja, genetske predisponiranosti, nasljednih bolesti ili bolesti ovisnosti. Isto je tako teško kazati u kojoj su mjeri neki uzroci smrti bili posljedica socijalnih prilika u kojima je

²⁷ www.medicina.hr/clanci/meningokokne_bolesti.htm (pristup ostvaren 17. prosinca 2006).

²⁸ ARIES 1989, 47.

²⁹ Svi propisi koji se odnose na matične knjige u Dalmaciji za vrijeme austrijske vladavine sakupljeni su u 9. svesku zbirke *Raccolta di tutte leggi e norme politico-amministrative* koju potpisuje Alessandro Nallini (usp. BOŽIĆ-BUŽANČIĆ 1965).

umrli živio, a u kojoj mjeri su ih uvjetovale okolnosti ili zadanosti koje izmiču socijalnoj karakterizaciji. Ta je dvojba neotklonjiva čak i u dijagnoza kojima sama medicinska klasifikacija daje socijalni predznak. Teško je, tako, socijalnim razlozima objasniti istraživanjem utvrđenu visoku smrtnost od tuberkuloze u najvišem socijalnom razredu, daleko veću nego u najnižim razredima ili pak visoke udjele smrti od pozne starosti u socijalno najnižem razredu, uočljivo veće nego u zaštićenim višim socijalnim razredima.

Slične dvojbe mogli bismo postaviti i u pitanju socijalne indikativnosti podrijetla umrlih. Možemo li tako bez zadržke kazati da ruralno podrijetlo indicira niži socijalni status uzmemo li u obzir da je polovica doseljenih pripadnika najviše socijalne skupine bila rođena na selu. Ipak, unatoč dvojbama o kojima u nekim slučajevima možemo spekulirati, a u nekim ih možemo samo konstatirati ostavljajući ih izvan interpretacijskog postupka, možemo kazati da kvantificirani rezultati skupnih analiza pokazuju specifične karakteristike pa i sasvim prepoznatljive trendove koji su interpretativno relevantni.

Stanovništvo je Makarske u 19. st. raslo. Na početku stoljeća, prema popisu iz 1802., Makarska je imala 1.337 stanovnika,³⁰ a na njegovu kraju, prema podacima iz Maschekove statistike, 1.805.³¹ Dakle, broj se njezinih stanovnika kroz 19. st. povećao za 35%. Međutim, s obzirom na strahovit pad broja stanovnika u prvoj četvrti 19. st. koji se nakon napoleonskih ratova, kuge i gladi koje su harale 1815–1817. godine sveo na 788 preživjelih,³² nećemo pogriješiti kažemo li da se makarsko stanovništvo u drugoj polovici 19. st. udvostručilo.

Strukturalna analiza podrijetla umrlih provedena na istraživanom uzorku omogućuje ne samo jasnije određivanje temeljnih demografskih osobina toga rasta nego i njegov utjecaj na socijalnu strukturu gradskoga stanovništva pa i na urbani karakter gradskoga života.

Štoviše, zapanjujuće visok udio doseljenika među gradskim stanovništvom učinio je tu korelaciju upravo ključnom za razumijevanje socijalne i donekle društvene situacije u Makarskoj druge polovice 19. stoljeća. Gotovo polovica umrlih u analiziranom desetogodišnjem razdoblju nije bila rođena u Makarskoj. To znači da rast makarskog stanovništva nije, kako bi se u prvi mah očekivalo, bio posljedica demografske tranzicije, koja je upravo u ovom razdoblju u sjevernijim područjima Hrvatske dosegla zenit, nego sve intenzivnijeg doseljavanja novog stanovništva. Razlozi tako velikom priljevu doseljenika zacijelo većim dijelom leže u prividu otvorenih mogućnosti koje je Makarska kao grad, luka i lokalno trgovačko središte sa zametcima industrijske proizvodnje mogla u okolnostima

³⁰ UJDUROVIĆ 2002, 206.

³¹ MASCHEK 1888.

³² Samo je od kuge u epidemiji iz 1815. stradalo 555 stanovnika Makarske, a 40 je obitelji sasvim utrnulo (vidi RAVLIĆ 1970, 100).

egzistencijalnog beznađa pružiti siromašnom stanovništvu svoga šireg okruženja, a tek manjim dijelom u činjenici da su u Makarsku kao urbano, administrativno i trgovačko središte kontinuirano doseljavali državni činovnici i drugi pripadnici građanskog staleža. Tu pretpostavku potvrđuje nepravilna struktura socijalne stratifikacije gradskog stanovništva s nerazmjerno širokom bazom koju sačinjavaju gradska sirotinja i prosjaci, a ne samoudrživo ili poluovisno radno stanovništvo. Još zornije je potvrđuju zavičajno podrijetlo i socijalna struktura doseljenika. Čak dvije trećine pridošlog stanovništva dolazilo je sa sela, uglavnom s područja Makarskog kotara, a samo je jedna trećina doseljenika bila urbanog podrijetla, dolazeći u većini iz drugih gradova Dalmacije i rjeđe iz drugih krajeva Monarhije. Kako se da razabрати iz analize socijalne strukture doseljenika podrijetlo, s obzirom na svoj ruralni ili urbani karakter odražava, rekli bismo, gotovo određuje njegovu socijalnu pripadnost. Sa spuštanjem po socijalnoj skali povećava se udio doseljenika ruralnog podrijetla, a s penjanjem udio onih urbanog. Jedva pismeno, a u slučaju zagorskih doseljenika većinom nepismeno, seosko je stanovništvo popunjavalo najniže socijalne razrede i ostajalo siromašno bez dobrih izgleda da vremenom poboljšaju svoj socijalni položaj. S druge strane, visoki troškovi sveučilišnog obrazovanja činili su to obrazovanje dostupnim jedino građanskom i plemićkom staležu. Čak ni prilično imućne seoske obitelji, svakako ne one u austrijskoj Dalmaciji, nisu svojim potomcima mogle osigurati sveučilišnu naobrazbu, osim ako ona nije bila teološka. Utoliko su obrazovani doseljenici bili neizostavno pripadnici građanskog staleža urbanoga podrijetla. Tomu zaključku ne proturječe ni skromni udjeli doseljenika ruralnog podrijetla u dva najviša socijalna razreda jer se oni u drugom socijalnom razredu u pravilu odnose na svećenike koji su se uglavnom regrutirali sa sela i koje smo tek uvjetno svrstali u građanski stalež, dok se u slučaju plemstva u obzir moraju uzeti mogući porodi na ladanjskim imanjima. Sve uglednije plemićke, također i neke građanske obitelji imale su u selima Primorja imanja i ladanjske kuće u kojima se sezonski, a nekada i duže boravilo, pa porodi plemićke djece po selima nisu mogli biti rijetkost. Dapače, ti su ljetnikovci uz more i na čistom zraku morali biti ugodniji i pogodniji za održavanje trudnoće od tijesnih i često napučenih gradskih palača. Pritom valja imati na umu i dominantno starosjedilački karakter prve socijalne skupine s iznimno malim udjelom onih koji nisu bili rođeni u gradu svedenim tek na nekolicinu slučajeva.

Radikalna polarizacija odnosa podrijetla i socijalne pripadnosti unutar socijalne stratifikacije osobito je vidljiva u ženske populacije doseljenog stanovništva. Naime, žene koje su pripadale najvišim socijalnim razredima bile su isključivo urbanoga, a one iz najnižeg, isključivo ruralnoga podrijetla. Gradske plemenitaške i građanske obitelji orodivale su se međusobno ili pak s obiteljima svoga staleža iz drugih, uglavnom dalmatinskih gradova i varoši ali i iz urbanih središta izvan Dalmacije, osobito onih talijanskih. Slično je bilo i s doseljenicima građanskog

sloja koji su u grad dolazili praćeni suprugama ili su dovodili nevjeste svoga staleža. I u jednom i u drugom slučaju one su morale biti građanke ili plemkinje što je gotovo podrazumijevalo njihovo urbano podrijetlo. Za razliku od žena iz najvišega socijalnog sloja koje su u grad dolazile ili udate ili radi udaje, seljačke su djevojke dolazile u potrazi za poslom i, dapače, nerijetko su – osobito ako bi imale sreću domoći se služenja u gospodskim kućama – ostajale neudate. Dosljedno identificiranje podrijetla i socijalnog statusa u žena svjedoči da je njihov položaj u društvu bio određen rođenjem, bez mogućnosti da ga same na društveno prihvatljiv način mijenjaju. To je osobito vrijedilo za žene najviših slojeva čiji je javni identitet bio posredovan identitetom muškarca, oca ili supruga, a društvena funkcija sasvim potisnuta u sferu privatnoga i svedena na ulogu majke i supruge. U maticama umrlih njihov društveni i socijalni položaj izražen je obiteljskom relacijom prema muškarcu (kći, supruga, udova), a samo u slučaju plemkinja i mimo njega (plemenita, posjednica). S druge strane, identitet žena nižih slojeva bio je neposredan i određen isključivo njihovim socijalnim položajem, ali jednako nepromjenjiv.

Veliki priljev stanovništva koji je u 19. st. udvostručio broj makarskih žitelja nedvojbeno je utjecao na dinamiku i smjer razvitka grada, ali i na promjene unutar postojeće strukture stanovništva. O karakteru tih promjena ponajviše govore socijalna obilježja pridošlog stanovništva koja su u ogromnoj većini slučajeva pripadala graničnom prostoru egzistencijalnog minimuma. Čak dvije trećine tog stanovništva pripadalo je najnižim socijalnim skupinama, udvostručivši broj njihovih pripadnika i poremetivši socijalnu strukturu starosjedilačkog stanovništva. Dominacija trgovačko-obrtničkog sloja na čijoj je poduzetnosti Makarska zasnivala svoj razvitak, a koji je među starosjedilačkom populacijom našeg uzorka još uvijek prevladavao, bila je potisnuta sve intenzivnijim priljevom siromašnog stanovništva ruralnog podrijetla (Grafikon 14). Dinamika tog priljeva bila je, u gradiću kakav je bio Makarska, veća od njegova potencijala da je apsorbira. Utoliko možemo kazati da novo stanovništvo nije značajno pridonijelo razvitku Makarske, postavši više balast nego zamašnjak njezina napretka.

Prosječan životni vijek u Makarskoj 19. st. prema istraživanom je uzorku iznosio 57,75 godina.³³ Analiziran po socijalnim skupinama, on na prvi pogled ne odražava posebno izraženu korelaciju dugovječnosti i socijalne pripadnosti iako se, izuzmemo li izraziti otklon u najnižem socijalnom razredu koji je za čitavih deset godina veći od prosjeka, duljina života neznatno smanjivala sa spuštanjem po socijalnoj ljestvici. Ti odmaci koji ne prelaze 3% ne pridonose zorno pretpostavci da se sa spuštanjem po socijalnoj ljestvici pogoršavaju životni uvjeti i skraćuje životna dob. Osim toga, toj pretpostavci proturječi i izrazita

³³ Taj je prosjek stvarno niži jer je ovaj proračun raden na populaciji iznad 15 godina i odnosi se samo na odraslu populaciju.

dugovječnost pripadnika najniže socijalne skupine čiji je pojedinačni otklon veći od zbirne razlike otklona svih ostalih razreda. No, podvrgne li se analizi specifična dobna struktura umrlih, odnosno analizira li se stvarnu, pojedinačnu starost umrlih, dobije se ponešto promijenjena slika. Postaje, naime, vidljivo kako se, unatoč prosječnoj životnoj dobi od 58 godina, najviše umiralo u dobi između sedamdeset i osamdeset godina te da je za više od polovice uzorka smrtna dob zabilježena iznad šezdeset godina. Na spuštanje prosječne životne dobi utjecala je neprirodno visoka smrtnost u mladenaštvu (15-30 godina) koja je narušila inače pravilnu sinusoidnu funkciju rasta smrtnih frekvencija s rastom dobnih vrijednosti do osamdesete i njihova prirodnog pada iznad osamdesete godine starosti. Ta dva istaknuta obilježja dobnih struktura umrlih, visoka smrtnost u mladenačkoj i u staračkoj dobi, za nas su iznimno značajna jer su, iako s različitim predznacima, oba socijalno indikativna. Njihovu pravu socijalnu prirodu otkriva nam analiza dobnih struktura umrlih unutar socijalnih razreda. Ona donosi dva oprečna trenda koji karakteriziraju mladenačku smrt, trend relativno visokih i iznimno niskih smrtnih frekvencija. Naime, najviša smrtnost mladenačke dobi zabilježena je u četvrtoj socijalnoj skupini u koju su svrstana ruralna zanimanja, manualni radnici i služinčad što je, s obzirom na nizak položaj te skupine u socijalnoj stratifikaciji, bilo u skladu s očekivanjem. U skladu s očekivanjem bile su i srednje (ispod 15%) frekvencije u trećoj socijalnoj skupini u koji su svrstani obrtnici, trgovci i niža zvanja te sasvim niske (oko 5%) u drugoj, građanskoj skupini. Međutim, iznenađenje je bila neočekivano visoka smrtnost mladenačke dobi najviše, posjedničke i plemićke skupine (20%), odnosno, neočekivano, kazali bismo i iznimno niska smrtnost najniže skupine sa siromasima i prosjacima (ispod 2%).

Tako su unatoč visokim frekvencijama mladenačke dobi u četvrtoj socijalnoj skupini, smanjenim u trećoj i sasvim niskim u drugoj, iznenađujuće visoka smrtnost najviše, posjedničke i plemićke skupine (20%) i iznimno niska smrtnost najniže skupine sa siromasima i prosjacima prividno osporili očekivanu korelaciju socijalne stratifikacije i smrtnosti. Oni su se odnosili na iznenađujuće visoku smrtnost najviše, posjedničke i plemićke skupine (20%) i iznenađujuće nisku smrtnost najniže skupine siromaha i prosjaka koje su proturječile trendu postupnog smanjenja smrtnih frekvencija s penjanjem po stratifikacijskoj skali, vidljivih u drugoj, trećoj i četvrtoj socijalnoj skupini. Ti odnosi sadržavaju dvije značajke koje su u negacijskom otklonu od standardne sociokolerirane strukture mladenačke smrtnosti i koje je moguće tek djelomice i s osloncem na druge rezultate istraživanja, više ili manje pouzdano, objasniti. Prva je povezanost vrha i dna stratifikacijske strukture, odnosno, prve i četvrte socijalne skupine s visokim frekvencijama smrti, te druge i pete skupine s niskim. Druga značajka je začuđujuće visoka smrtnost mladenačke dobi u najvišoj socijalnoj skupini. Nelogičnu podudarnost smrtnih dijagrama najviše i najniže socijalne skupine moguće je razriješiti uvidom u podrijetlo njihovih pripadnika. Analiza udjela doseljenih stanovnika po socijalnim

skupinama pokazuje da su upravo skupine s najmanjom mladenačkom smrtnošću imali najveće udjele doseljena stanovništva. To objašnjava njihove niske smrtno-frekvencije mladenačke dobi. Činovnici i drugi pripadnici druge, građanske skupine u većini slučajeva su u grad dolazili kao namještenici nakon završenih studija pa možemo reći da je dobnim rasponom od petnaeste do tridesete godine starosti unutar ove skupine bio slabo zastupljen. Niske smrtno-frekvencije koje pokazuje statistika za ovu skupinu nisu, dakle, bile posljedica višega socijalnog standarda nego jednostavne činjenice da je u Makarskoj 19. st. bio neznatan broj domaćih pripadnika ovog staleža. Do tridesete godine mogli su umrijeti uglavnom oni koji su u Makarskoj bili rođeni, a takvih je u ovoj skupini bilo tek nešto više od 30%. Razrješenje pitanja niske mladenačke smrtnosti u petoj socijalnoj skupini nešto je složenije. Iako je i ovdje broj doseljenika bio velik, polovica ove skupine nije bila rođena u gradu. No, ta nam činjenica nije od velike koristi jer je nemoguće iole pouzdano pretpostaviti njihovu dob pri doseljavanju. Osim toga, čak kad bismo, kao u prethodnom slučaju, dobnu granicu doseljavanja postavili tako visoko da isključimo mogućnost nazočnosti doseljenika mladenačke dobi, ostao bi jednak broj onih koji su u gradu bili rođeni i u njemu živjeli da bismo problem niske mladenačke smrtnosti mogli smatrati razriješenim. Pouzdan odgovor na pitanje izrazito niskih smrtnih frekvencija mladenačke dobi ali i izrazite dugovječnosti ljudi koji su morali živjeti u najgorim, egzistencijalno graničnim životnim prilikama teško možemo dati, ali svakako o njemu možemo razmišljati. Već smo kazali da je nemoguće pouzdano utvrditi dob doseljavanja pripadnika ove skupine. Ipak, možemo pretpostaviti da su u grad dolazili u dobi kad se moglo očekivati da će biti spremni pobrinuti se za preživljavanje. S obzirom na to da su dolazili tjerani glađu, ta je dob mogla biti relativno niska, ali je vjerojatno bila iznad petnaest godina iako je u rijetkim slučajevima mogla biti i niža. Dakle, možemo pretpostaviti da ih je većina doselila upravo u dobnom rasponu od petnaest do trideset godina. U selima iz kojih su mahom dolazili smrtnost djece – što od gladi, što od bolesti, što od života u nehigijenskim uvjetima – nedvojbeno je bila visoka. Stoga su rano djetinjstvo, dob najveće osjetljivosti, nepovoljne uvjete životne okoline mogli preživjeti samo najotporniji. U pravilu, oni koji bi uspjeli preživjeti dječju dob imali su dobre izgleda doživjeti starost. To vrijedi i za siromahe koji su živjeli u gradu, a čiji uvjeti života nisu bili puno bolji od onih na selu. Visoka smrtnost gradske djece u Makarskoj, koja je u istraživanom razdoblju za pojedine godine dosezala i do 60%, indirektno to potvrđuje. Možemo stoga pretpostaviti da je upravo visoka smrtnost dječje dobi, koja je u gradu kao i na selu najviše kosila one koji su živjeli u najgorim uvjetima, zaslužna za niske smrtno-frekvencije mladenačke dobi u najnižoj socijalnoj skupini. Nemilosrdna prirodna selekcija najsiromašnijih u dječjoj dobi činila je mladenaštvo, doba napona fizičke snage, najmanje rizičnim razdobljem za one koji su ga uspjeli doživjeti. Uostalom, osvrnemo li se na uzroke smrti vezane uz mladenačku smrtnost pete socijalne skupine, vidjet ćemo

da je riječ o karcinomima i jednom slučaju sepse, dakle, o teškim i neizlječivim bolestima koje, izuzevši sepsu u slučaju jedne trudnice koju možemo pripisati nehigijenskim okolnostima poroda, ne možemo povezati s uvjetima življenja ili drugim indikatorima socijalne pripadnosti. Ovako postavljena korelacija dječje i mladenačke smrti pomaže nam objasniti visoku mladenačku smrtnost u socijalno najvišoj, prvoj, posjedničkoj skupini, ali i u četvrtoj, zemljoradničkoj i radničkoj. U prvom slučaju gotovo možemo uspostaviti apsolutno inverznu analogiju vrha i dna socijalne stratifikacije. Materijalne mogućnosti najbogatijeg sloja makarskog građanstva utjecale su na smanjenu dječju smrtnost, ali su život u ograničenim higijenskim uvjetima urbane jezgre i veća izloženost lošem gradskom zraku prirodnu selekciju iz dječje pomicali u mladenačku dob. Neizlječive zarazne bolesti – tuberkuloza i epidemija varirole koja je 1873. i 1874. harala gradom – najžešće su pogodile upravo ovu dobnu skupinu najviše socijalne skupine. Smrti od tuberkuloze i varirole podleglo je više od polovice (61%) njezinih pripadnika. Da naglašavanje urbanog aspekta života ove skupine u traženju uzroka njezine visoke smrtnosti nije pretjerano, potvrđuje i spolna struktura umrlih. Među umrlima prevladavaju žene (gotovo 70%) koje su tradicionalno, osobito u višim slojevima, bile vezane za kuću provodeći najviše vremena u zatvorenom prostoru i u stambenim uvjetima koji su u slabo osunčanom rasteru gradskih ulica mogli biti sve samo ne zdravi.

U sasvim drugačijim uvjetima, boraveći više vani na svojim poljima i u vinogradima negoli u gradu, živjeli su pripadnici četvrte socijalne skupine. Pa ipak, i ovdje su frekvencije mladenačke smrtnosti bile izrazito visoke, dapače najviše. Uzmemo li u obzir da su životni uvjeti sitnih zemljišnih posjednika i radnika, u najvećem broju slučajeva, jedva mogli biti nešto bolji od onih u kojima su živjeli siromasi te da dva najniža socijalna razreda tek uvjetno i na formalnim osnovama možemo uopće socijalno odijeliti, postavlja se pitanje razlike smrtnih frekvencija mladenačke dobi u dva staleški istovjetna sloja. Uzroci smrti daju neke indicije u smislu odgovora na to pitanje. Naime, najveći broj smrti bio je izazvan prilično nedefiniranim upalama, a zanimljive su i jednako nejasne dijagnoze „unutarnjih bolesti“. Znatno je bio i broj onih koji su umrli u epidemiji varirole. Velik broj nepreciznih dijagnoza uopćeno postavljenih kao upale upućuje na zaključak da su davane posmrtno i da umrli nije bio liječen. Isto tako, one sugeriraju da je bolest nastupala naglo i da je trajala vrlo kratko. Možemo stoga pretpostaviti da su u lošim socijalnim uvjetima, bez liječničke intervencije smrtni ishod mogle imati i jače prehlade, a o upalama pluća koje su se iz njih mogle razviti da i ne govorimo. Rutina težačkog života koja je zahtijevala izvršenje obveza bez obzira na atmosfere i druge okolnosti upravo je pogodovala nastanku ovog tipa zdravstvenih problema koji su bez liječenja i skrbi mogli poprimiti smrtni ishod. Za prosjake i siromahe koji nisu imali vlastitoga posjeda i koji su u sezonskim poslovima mogli sudjelovati jedino kao nadničari, ne imajući odgovornost pobrinuti se za spas

mukotrpnoga godišnjeg rada i ulaganja, ta je opasnost vrebala u daleko manjoj mjeri. Osim toga, franjevački samostan koji je u gladnim godinama potrebnima dijelio milostinju i Javna dobrotvornost, čija se glavnica upravo krajem 19. st. značajno povećala velikim oporučnim donacijama,³⁴ osiguravali su najsiromašnijima egzistencijalni minimum, a „bazana“ – kuća Javne dobrotvornosti – i krov nad glavom. Utoliko možemo kazati da je u Makarskoj nesigurnost življenja najsiromašnijih slojeva stanovništva bila daleko manje dramatična nego u drugim, većim dalmatinskim gradovima.³⁵

Dijagnostika smrti, kako smo vidjeli, bila je ključna za razrješenje dvojbi koje su se nametnule u pokušaju ustanovljenja socijalnih aspekata dugovječnosti što potvrđuje njezinu socijalnu relevantnost. Zanima nas stoga, može li se analizom udjela pojedinih smrtnih dijagnoza unutar socijalnih razreda ustanoviti i specifična tipološka distribucija oboljenja unutar socijalne stratifikacije? Analiza četiri najčešća patogena uzroka smrti otklanja nedvosmislenost odgovora na to pitanje, ali ostavlja prostora za neke zaključke. Naime, iako analizirani smrtni udjeli uglavnom ne pokazuju karakterističan socio-indikativan trend kretanja po stratifikacijskoj skali, ipak se mogu zamijetiti određene strukturalne pravilnosti unutar smrtno distribucije. One se, prije svega, odnose na strukture smrtnih frekvencija dominantnih uzroka smrti koje se u višim i nižim socijalnim skupinama razlikuju. Te su razlike vezane za socijalni karakter dominantnog oboljenja i za raspon najviših i najnižih smrtnih frekvencija. Moždani udar, koji se javlja kao najučestaliji smrtni uzrok u najvišim socijalnim skupinama (prvoj i drugoj), bolest je osobito starije populacije. Naše istraživanje potvrđuje da se moždani udar kao smrtni uzrok pojavljivao uglavnom u dobnim razredima iznad sedamdeset godina. Čak i ako zanemarimo istraživanju nedostupne podatke o potencijalnim socio-indikativnim čimbenicima rizika za nastanak moždanog udara poput gojaznosti, tjelesne neaktivnosti, prehrane ili ovisnosti, već samu činjenicu starosnog karaktera poremećaja u uvjetima ograničenih mogućnosti zdravstvene zaštite i ne postojanja zdravstvene prevencije možemo do određene mjere socijalno okarakterizirati i povezati s nešto boljim životnim uvjetima.³⁶ Čini nam se da tu pretpostavku ne osporava ni činjenica visoke incidencije smrtnosti od moždanog udara u svim socijalnim skupinama (u trećoj i četvrtoj ona je na drugom, a u petoj također na prvom mjestu) jer su razlike u rasponima frekvencija smrti od moždanog udara i

³⁴ Špiro Miličić (500.000 kr), Vjekoslav Rafanelli (32.000 kr), Ante Szitarić (26.780 kr) su samo tri najveća donatora u drugoj polovici 19. stoljeća (usp. KAER 1914, 78).

³⁵ U Makarskoj u istraživanom razdoblju nije zabilježen niti jedan slučaj smrti od gladi, dok su u većim gradovima, osobito Splitu, od gladi umirale čitave obitelji (usp. BOŽIĆ-BUŽANČIĆ 1996).

³⁶ Ne možemo pretpostaviti do koje su mjere na incidenciju moždanog udara utjecali činioci rizika koje ne možemo socijalno okarakterizirati poput nasljeđa, obiteljske anamneze ili bolesti i bolesnih stanja koji povećavaju rizik od moždanog udara.

drugih uzroka smrti u višim socijalnim skupinama veće od onih u nižim. Tako je u višim skupinama od moždanog udara umirao svaki peti pripadnik, a od tuberkuloze koja po učestalosti slijedi svaki petnaesti, dok je u nižim (izuzev posljednje na što ćemo se posebno osvrnuti) ta razlika bila 2,5 puta manja. Od upale pluća kao najučestalijeg uzroka smrti umirao je svaki trinaesti, a od moždanog udara, drugog po učestalosti, svaki petnaesti pripadnik druge i treće socijalne skupine. Naglašena prevalencija smrtnosti od moždanog udara u višim socijalnim slojevima potvrđuje, dakle sugeriranu korelaciju oboljenja i životnog standarda. Treba kazati i da je raspon među smrtnim frekvencijama u višim socijalnim skupinama općenito bio veći nego u nižim,³⁷ odražavajući specifičnu strukturu smrtnih frekvencija viših i nižih socijalnih skupina. Uočene strukturalne pravilnosti još zornije očituju strukturalne osobine dominantnog uzroka smrti u drugoj i trećoj socijalnoj skupini – upale pluća. Socijalni karakter ovog oboljenja ne potvrđuje samo konstanta rasta smrtnih udjela koja se sa spuštanjem po stratifikacijskoj skali od druge do pete skupine povećava za 3-6%, što je ujedno i jedina trendovska pravilnost smrtno distribucije koju smo zamijetili, nego osobito različita dobnna struktura umrlih u višim i nižim socijalnim skupinama. Naime, u najvišim socijalnim skupinama smrtnost od upale pluća bila je uglavnom koncentrirana u starosnim dobnim skupinama, dok je u nižim obuhvaćala cijelu populaciju, što omogućuje jasniju artikulaciju dugovječnosti kao socioindikativnog činioca najviših socijalnih skupina. Visoka dob pogoduje upali pluća zbog općenitog slabljenja organizma i imunološkog sustava starijih ljudi. Osim toga, ona se, osobito u poznim godinama, često javlja i kao komplikacija nekoga drugoga bolesnog stanja ili kao posljedica dugotrajnoga agoničnog zalegnuća. Utoliko možemo pretpostaviti da se iza nekih dijagnoza upale pluća sasvim sigurno krije staračka agonija s komplikacijom u terminantnoj fazi, što znači da dio ovako dijagnosticiranih smrti mirne duše možemo uvrstiti u staračku smrtnost podupirući tezu da udjeli staračke smrtnosti rastu u proporciji s poboljšanjem životnih uvjeta, odnosno da se s penjanjem po skali socijalne stratifikacije povećava prosječan broj umrlih od starosti. Zastupljenost smrtnosti od upale pluća u svim dobnim skupinama nižih socijalnih skupina nešto više govori o specifičnim okolnostima života tog sloja stanovništva, na što smo se ranije već osvrnuli.

Poseban problem za stvaranje jasne slike o socijalnim aspektima smrtnosti istraživanog razdoblja predstavljali su strukturalni otkloni statističkih pokazatelja za petu socijalnu skupinu koji su proturječili trendovima i strukturalnim odnosima zamijećenim unutar socijalne stratifikacije. Prosječan životni vijek u petoj socijalnoj skupini bio je za deset godina duži od prosjeka istraživane populacije, iako je istraživanjem utvrđeno postupno skraćivanje života sa spuštanjem po stra-

³⁷ Ovdje izuzimamo najnižu, šestu socijalnu skupinu na čija ćemo se strukturalna obilježja posebno osvrnuti.

tifikacijskoj skali. Struktura smrtnih frekvencija dominantnih uzroka smrti bila je također inverzna, bliža, a u nekim segmentima i istovjetna onoj u višim socijalnim skupinama, što je sasvim u suprotnosti s uočenim odnosom strukturalnih osobina viših i nižih skupina. Razloge tako radikalnim otklonima možemo dokučiti jedino zornijim uvidom u strukturu, način i okolnosti života najsiromašnijeg sloja markarskog stanovništva. Sam izvor unutar toga sloja luči dvije kategorije koje jasno identificira, siromahe i prosjake. Razlika među njima bila je mala ali ipak važna i očito vrijedna identifikacije. Ona se toliko nije odnosila na stupanj samostalnosti, koje u pravom smislu nije ni postojalo, koliko na način preživljavanja. I jedni i drugi u većini su slučajeva bili bezemljaši doseljeni iz selâ gradskog okruženja, primorja ili Zagore, a ako su i imali posjed, koji su mogli priskrbiti jedino ženidbom, on je bio tako malen da im nije mogao osigurati egzistencijalni minimum. Preživjeti u tim okolnostima moglo se na dva načina, iznajmljivanjem vlastite radne snage ili prosjačenjem. S obzirom na slabo razvijenu manufakturu i tek skromne začetke industrijske proizvodnje, poslovi koji su nadničarima stajali na raspolaganju bili su uglavnom sezonski. Nestalnost tih poslova, osobito u gladnim godinama kad ih gotovo nije niti bilo, prepuštali su preživljavanje petine gradskog stanovništva, podjednako siromašnih nadničara i prosjaka, milosrđu sugrađana. Ranijih godina 19. st., osobito na njegovu prijelazu obilježenu ratom i velikim epidemijama, udio ovisnoga gradskog stanovništva zacijelo je bio još veći što je nametnulo potrebu sustavnije i organiziranije skrbi za siromahe. Ona se počinje provoditi organiziranjem Javne dobrotvornosti koja je po oporučnoj donaciji vikara Antuna Kačića ustanovljena 1829. godine.³⁸ Primjer vikara Kačića slijedili su i drugi imućniji građani pa je Javna dobrotvornost već 1856. bila u stanju sagraditi novu kuću za stanovanje siromaha. Ta je kuća, koliko se iz opisa i podataka koje nam Kaer donosi može iščitati, bila dobro opremljena i uređena prema naprednim higijenskim standardima svoga vremena. Imala je dvije velike spavaonice, jednu mušku i jednu žensku, zajedničku blagovaonicu i kapelicu. Oprema spavaonica bila je za ondašnje prilike više nego pristojna; siromasi su imali „postelje sa slamaricom, ponjave, pokrivače, prema godišnjoj dobi, te svu ostalu opskrbu za stanovanje“.³⁹ Osim smještaja i naknade za hranu, Dobrotvornost im je u slučaju bolesti bila dužna priskrbiti liječnika i lijekove. Dolaskom sestara milosrdnica na upravu zavoda 1891. godine, njegovo djelovanje postaje još djelotvornije. „Urediše one zavod u duhu kršćanskomu i po najboljim današnjim ustanovama. Kuća je uzdržana u najboljem redu, čistoća je u istoj uzorna, opskrba siromaha u svemu najbolja“, piše Kaer.⁴⁰ U kući Javne dobrotvornosti siromasi su mogli

³⁸ Vikar Kačić bio je zajedno s braćom vlasnik velikih posjeda od Neretve do Cetine, u Splitu, Šibeniku, Poljicima, Radobilji, Imotskom i Italiji (Padova). Oporukom koju je sastavio 1. svibnja 1823. svu je svoju imovinu ostavio Javnoj dobrotvornosti (usp. KAER 1914, 72).

³⁹ KAER 1914, 74.

⁴⁰ KAER 1914, 77.

naći smještaj, odjeću i hranu. Svaki se dan dijelio zajuttrak – kava i mlijeko s kruhom, ručak – tjestenina, meso, kruh i $\frac{1}{4}$ vina i večera – sočivo ili zelje uz $\frac{1}{4}$ vina.⁴¹ Sigurna tri obroka s dnevnom količinom mesa, smještaj u čistim i suhim prostorijama novoizgrađene ubožnice, osobito liječnička skrb u slučaju bolesti, svakako je bilo više od onoga što su sebi mogli priuštiti siromašniji seljaci i radnici. Ako tomu pridodamo i manje radno iscrpljivanje najnižega socijalnog sloja, inverzna i nelogična slika socijalnih pokazatelja za petu socijalnu skupinu postaje razumljiva i donekle logična. Uzorno organizirana i vrlo učinkovita Javna dobrotvornost, s godišnjim troškovima koji nisu prelazili 5.000 kruna i imovinom čija je glavnica do kraja stoljeća dosegla 1.500.000 kruna,⁴² podizala je životne uvjete najsiromašnijih, koji su bili upućeni na nju, iznad standarda siromašnih pripadnika donjih razreda socijalne stratifikacije koji pravo na tu pomoć, zbog imovine, nisu imali niti su je, u većini, zbog sramote htjeli.⁴³ Utoliko možemo govoriti o egzistencijalnoj sigurnosti najsiromašnijih koju potvrđuje i okolnost da u maticama nismo našli niti jednu dijagnozu smrti od gladi, itekako zastupljenih u maticama dalmatinskih gradova. Štoviše, možemo bez ograde kazati da je ta sigurnost u najnižem socijalnom razredu bila veća negoli u susjednom četvrtom gdje je borba za egzistenciju bila mukotrpna i neizvjesnija.

Zaključak

Istraživanjem je utvrđena korelacija između matičnih podataka o podrijetlu, životnom vijeku i uzrocima smrti te socijalne pripadnosti umrloga. Prosječna životna dob smanjivala se sa spuštanjem po stratifikacijskoj skali, sugerirajući da viši socijalni status omogućuje bolje životne uvjete i bolju zdravstvenu zaštitu, što pridonosi produljenju životnoga vijeka. Izuzetak su bile socijalne skupine s prevagom doseljenika gdje su prosječne vrijednosti životnoga vijeka bile veće jer je izostajala smrtnost mladenačke dobi.

Analiza četiri patogena uzroka smrti nije pokazala socio-indikativan trend kretanja smrtnih udjela po stratifikacijskoj skali, ali je omogućila uočavanje određenih strukturalnih pravilnosti unutar smrtne distribucije. One su se odnosile na različite strukture smrtnih frekvencija u višim i nižim socijalnim skupinama s obzirom na socijalni karakter dominantnog oboljenja i na raspon najnižih i najviših smrtnih frekvencija. Utvrđeno je tako da su, s obzirom na činioce rizika za nastanak oboljenja, dominantna oboljenja unutar socijalnih skupina bila povezana sa specifičnim načinom života i životnim standardom. Raspon smrtnih frekvencija bio je u višim socijalnim razredima veći negoli u nižim, sugerirajući

⁴¹ KAER 1914, 77.

⁴² KAER 1914, 78.

⁴³ Skriveno dijeljenje milostinje „stidećim se siromasima“.

da se s penjanjem po stratifikacijskoj skali smanjuju udjeli svih smrtnih uzroka osim dominantnog.

Strukturalnim odnosima ustanovljenim unutar socijalne stratifikacije proturječili su donekle statistički pokazatelji za petu socijalnu skupinu koji su bili bliži višim socijalnim skupinama negoli nižim. Razlozi tomu bili su u iznimnom poboljšanju životnih uvjeta najsiromašnijih uslijed dobro organizirane i djelotvorne Javne dobrotvornosti.

Bibliografija

Izvori

Državni arhiv u Splitu (DAS), Zbirka matičnih knjiga, Makarska, Knjiga umrlih 4. VIII. 1871 – 19. I 1883.

Gemeindelexikon von Dalmatien: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. dezember 1900., Wien: K. K. statistischen Zentralkommision, 1908.

Literatura

ARIES, Philippe (1989), *Eseji o smrti na Zapadu: od srednjeg veka do naših dana*, Beograd: Rad.

BARBIERI, Veljko (1990), *Makarsko primorje*, Motovun: Motovun.

BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, Danica (1965), *Inventar zbirke matičnih knjiga u Historijskom arhivu u Splitu*, svezak 7, Split: Izdanje Historijskog arhiva u Splitu.

BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, Danica (1996), Glad, prosjeci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. st., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29 (1996), 138-151.

FORETIĆ, Dinko (1972), O etničkom sastavu stanovništva Dalmacije u 19. st. s posebnim osvrtom na stanovništvo talijanske narodnosti, u: *Dalmacija 1870.*, Radovi sa znanstvenog skupa u povodu stogodišnjice pobjede Narodne stranke na izborima za Sabor Dalmacije, Šibenik – Zadar: Matica hrvatska, 63-86.

GLAVINA, Frano (1970), Kulturno-prosvjetna strujanja u Makarskoj i njenom Primorju u 19. stoljeću, u *Makarski zbornik*, knjiga 1, Makarska: Makarska – SIZ za kulturu općine, 425-500.

KAER, pop Petar (1914), *Makarska i Primorje*, Rijeka: Tiskarski umjetnički zavod „Miriam“, [preisak, Makarska, Ogranak Matice hrvatske, 1996].

MASCHEK, Luigi (1888), *Repertorio geografico-statistico dei luoghi abitati ne Regno di Dalmazia sulla base di dati ufficiali*, Zara: Tipografia di G. Woditzka.

OBAD, Stijepo (1990), Makarsko primorje u Pavlinovićevo doba, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, ur. Nikša Stančić, Zagreb – Makarska: Globus, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Makarska – SIZ kulture općine, 43-64.

RAVLIĆ, Jakša (2000), *Makarska i njezino Primorje*, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Makarska: Ogranak Matice hrvatske.

UJDUROVIĆ, Miroslav (2002), *Stanovništvo Makarskog primorja od 15. do 19. stoljeća*, Gradac – Split: Poglavarstvo Općine – Knjigotisak.

www.svetzdravlja.com/show_text.php?id=141&catid=10 (pristup ostvaren 17. prosinca 2006).

www.tegobe.com/casopisi/vase_zdravlje/infektologija/15_12_2000_upala_pluca.html (pristup ostvaren 17. prosinca 2006).

www.medicina.hr/clanci/meningokokne_bolesti.htm (pristup ostvaren 17. prosinca 2006.)

www.medicina.hr/clanci/Cjepiva%20u%20istrazivanju.htm (pristup ostvaren 17. prosinca 2006).

The social character of mortality in Makarska in the second half of the 19th century

The analysis of the town of Makarska death register for the period 1871-1883 provides an insight into the social correlation of mortality and social structures of the town. Correlating the social status of the dead with the other categories of data provided by the register, the article attempts to establish to which extent the age of death, the cause of death, the time of death and the origin of the deceased persons were determined by their social status and whether there is any correlation that would give death a social character.

Ključne riječi: Hrvatska, 19. stoljeće, povijesna demografija.

Keywords: Croatia, the 19th century, historical demography.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 40

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2008.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 40

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u prosincu 2008. godine

Naklada

400 primjeraka

